

ERGENEKON DESTANI

Türk kültür tarihinin çeşitli araştırma alanlarına özgü değişik düzeylerde henüz çözümlenmesi yapılmamış sınırsız sayıda sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlardan bir kısmı, bana göre, tarihi süreç içinde yazılı kaynaklarda yer alan ve çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan muhtelif türden efsane metinlerinde saklıdır.¹ Bu tür tarihi efsane metinlerinin büyük bir kısmı hocam Bahzeddin Ögel (1924-1989) tarafından Türk Mitolojisi adlı eserinde toplanmış, çeviri ve yorumları ile verilmiştir. Şüphesiz, onun bu değerli çalışması tür için önemli bir öncüdür. Fakat, yeni araştırmaların önünü açmak bakımından hem bu metinlerin, hem de toplanması icap eden öteki tarihi efsanelerin, tamamının orijinal metinlerinin, tam çevirilerinin ve varsa, onlar ile ilgili bütün yorum, tenkid ve açıklamaların bir araya getirilmesine ihtiyaç olduğu kanısındayım. Söz konusu metinler arasında Türklerin türemesi veya yeniden türemesi ile ilgili tarihi efsaneler, önemli bir yer tutar ve ayrı bir tür oluşturur. Türeme efsaneleri ile ilgili metinler, Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserinde, "Türklerin Kurttan Türeyişi ile ilgili efsaneler" ve 'Ergenekon' başlıkları altında bir araya getirilip toplanmış; bunlar, tarihi ve efsanevi gerçeklik açısından da ele alınıp incelenmiştir. Bahaeddin Ögel'in bu çalışması, yeni araştırmalar için önemli bir zemindir. Türklerin türemesi veya yeniden türemesi ile ilgili efsane metinleri üzerinde bugüne kadar bir kısım önemli çalışmalar yapılmıştır.² Bir kısım araştırmacılar bu metinlere, efsanevilik ve tarihilik gerçeği açılarından temas etmiş ve bunlarda yer alan bilgilere istinaden tarihi Türk yurdunun coğrafi mevkiini tespit etmeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili olarak Zeki Velidi Togan tarihimizin yazımında en önemli temel <kaynakların tenkidi, yazım sistemi, yaklaşım ve yöntem açısından> kaynak kitabı kıymetindeki mühim eseri Umumi Türk Tarihine Giriş'te Destanlara Göre İlk Türkler başlığı altında türeme efsaneleriyle ilgili şu önemli tarihi gerçekçilik değerlendirmesini yapar: Türklerin, düşmanları tarafından bir darlığa sokulduktan sonra demir kapıları eriterek aydın ve geniş dünyaya çıktıklarına dair "Ergenekon" efsaneleri, İran kavimlerinin AiryanaVaeja'ları gibi seyyar bir şey ise de, 8. asır Orta Asya Türklerinin bu demir kapıyı, Arap Sellam Tercuman'a, İli havzasının şimalinde, şimdi Talka Demirkapısı mıntakasında gösterdikleri anlaşılıyor. Türklerin ana yurdunun, Tiyanşan sahasında olduğuna inanmakta hiç tereddüt göstermediklerini ifade etmek itibarıyla, bu rivayet de mühimdir' Ayrıca, De Weese'in ve P. Golden'in konuyla ilgili değerlendirmelerine, gönderme yaptıkları kaynaklara, Sinor ve Yamada'nın değerli makalelerinde yer alan önemli açıklamalara başvurulabilir. Kimi araştırmacılar da, metinlerde geçen kişi ve yırtıcı hayvan ad ve unvanları üzerinde durmuş, filolojik açıdan okuma ve tespit denemeleri yapmıştır.³

Türklerin arasında 'yaradılış', 'türeme' ve 'yeniden türeme' efsanelerinin zenginliği ve çeşitliliği, sözel yaratıcılığın ve sözel anlatımın zenginliğinden ziyade tarihi gelişim sürecimiz ile ilişkili farklı bir durumu karşımıza çıkarır, kanısındayım. Benim bu konudaki varsayımım şudur: Bu metinler Türk toplum hayatında, tarihi süreç içinde bedii ve zihni yaratıcılık istemleri sonucu hayat bulmamıştır. Bu zenginlik ve çeşitlilik, onların, bu süreç içinde, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yüklenmiş olduklarını düşündürmektedir. Bunların bir kısmı kağanlık ideolojisi, meşruiyet sorunu ve kültür değişimi ile ilişkili önemli işlevler olmalıdır. Dolayısıyla, bunları sadece birer efsane metni gibi görüp anlamak ve değerlendirmek yanıltıcı olur. Onların tarihî ve efsanevî gerçeklikleri yapılarında taşımaları yanı sıra, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yüklenip yüklenmediklerini de öğrenmeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, tarihimizin yazımı sırasında yapılacak tarihî kurgunun doğru, yeterli ve gerekli ilmî düzeyde kurulabilmesi mecburiyetine bağlı bir gereklilikten doğmaktadır.⁴ Böyle olunca, her bir metnin önce kendi başına ele alınıp incelenmesi ve sonra, bunların hepsinin bir bütün hâlinde çalışılıp değerlendirilmesi, işlevlerinin doğru biçimde belirlenmesi ve açıklanması gerekir. Zeki Velidi Togan, çok önceleri bu metinlerin ehemmiyetine tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Togan, önceki göndermede adı geçen eserinde tarihimizin önemli meselelerine

ERGENEKON DESTANI

temas ederken, Ergenekon Efsaneleri metinlerine işaretle, onların Türk tarihindeki yeri hakkında şunları söyler: "Bu da bir büyük mevzudur. Buna ait fikirleri ve kayıtları İbni Fadlan, hş, s. 196198 de toplamışımıdır." Togan bu notların bir kısmını daha sonra, 'Bozkurt Efsanesi' adlı makalesinde kullanmıştır. Belki bu metinlerin, veya içerdikleri sorunların her birinin ayrı ayrı çalışılması ve incelenmesi, onların topluca değerlendirilmesine daha rahat bir zemin kazandırabilir. Bu düşünceden hareketle, burada sadece eski ve yeni zaman türeme efsanesi metinlerinde gördüğüm sorunlardan biri üzerinde duracağım. Metinlerde gördüğüm sorunun bu yeni çözümlemesi ile söz konusu zemine katkıda bulunmayı umuyorum.

Benim, burada ele alıp incelemeye, çözümleyip açıklamaya çalışacağım 'sorun' söz konusu metinlerde, Türklerin yeniden türemesi olgusunun gerçekleştiği yer ile ilgilidir. Eski ve yeni zaman metinlerinde, yeniden türeme elemanları farklı olsa da, türemenin gerçekleştiği yerin tanımı ve tasviri, bunların her ikisinde de hemen hemen birbirinin aynıdır. Fakat ilk dönemlere ait türeme efsanesi metinlerinde çözümleme için seçtiğimiz soruna vücut veren yer adı belirtilmemiş veya unutulmuş veya o dönemlerde herkesçe bilinen maruf bir yer ve yer adı olmasından dolayı Çinli tarihçilerin kayıtlarına girmemiştir. Çinli tarihçilerin o dönemlerde kaydetmiş olduğu metinlerde, yer adıyla ilgili karşılaştığımız bu belirsizliğin hangi nedene dayandığını kestirmek zordur. Elinizdeki çalışmada Choushu vekayinamesinde yer alan metnin B. Ögel tarafından yapılmış ve Türk Mitolojisi adlı eserinde yer alan çevirisi kullanılacaktır. Bu metin ile birlikte, aynı metinler üzerinde yapılmış muhtelif çeviriler de dikkate alınacaktır. Çincesi ile birlikte bu çeviri, Ek Metinler I. Kısmında okuyucuya sunulmuştur.

Yeni zaman metinlerinde, Türklerin türeme olgusunun gerçekleştiği bu yer ile ilgili bir adlama verilmektedir. Türeme olgusunun gerçekleştiği yerin durumu, tasviri ve buraya ulaşım çetinliği eski ve yeni metinlerde birbirine çok benzer biçimde yer ile almaktadır. Bu metinler arasındaki farklardan biri, eskisinde Ashihna soyu, yenisinde Oğuz soyu Türklerinin yeniden tercümesinin anlatılmasıdır. İkinci temel fark, ilkinde türeme olgusunun insan ile dişi kurt; sonucunda kişi <erkek ve kadın> cinsleri arasında gerçekleştiğinin belirtilmesidir. Üçüncü temel fark, ilkinde yerin tasviri var, adı yok; ikincisinde her ikisi de vardır. Yeni zaman efsane metinlerinde, türeme olgusunun gerçekleştiği bu yerin adı [Ergene kon] biçiminde iki sözcükten ibarettir. Efsane metninin ilk yeni zaman tespitinde bu adı oluşturan sözcüklerin her biri için ayrı ayrı açıklamalar yapılmıştır. Fakat bu açıklamalar, birbirine benzer mahiyettedir. Bu adlamadan ne demek istendiği, adlamanın hangi anlama geldiği söz konusu açıklamalardan anlaşılamiyor. Adlamanın kendi yapısında ve anlam açıklamalarında görülen bu bulanıklık daha sonra bu adın geçtiği kimi tarihi kaynaklarda sürekli aynı biçimlerde tekrarlanıyor. Ayrıca bu adlama elemanlarına yüklenen anlamlar ve açıklamalar ile, efsane metninin verdiği yerin tasviri ve anlattığı günün önemi arasında bir mantıki bağ bulunmaktadır. Mantıki bağın bulunmadığı bir adın bu yere verilmesi ister istemez adlama ile yerin tasviri ve ilk günün önemi arasında çelişkili bir durum yaratmaktadır. Böyle bir durum karşısında benim varsayımım şudur: Yer adlaması ile, yerin durumu ve günün önemi arasında mantıki bir uyum vardır. Öyleyse metinde yerin durumu ve günün önemi ile uyumu bir yer adının karşımıza çıkması beklenirken neden böyle çelişkili bir vaziyetle yüz yüze geliyoruz? Şüphesiz bu çelişkinin kaynağı ilk tespit sırasında yapılmış işlemlerde ve onların sonradan aldığı mahiyette aranmalıdır diye düşünüyorum. Bu karışıklığın nerelerden kaynaklandığı konusuna baktığımızda karşımıza ilginç bir gerek çıkıyor: Kayıtların sözel tarih anlatıcılarından duyulduğu veya anlaşılabilirdiği ölçüde tutulduğu gerçeği. Bu gerçeği Reşideddin'in kendi ifadesinden de anlıyoruz. 'Ergene Qon' metni de sözel tarih anlamı yoluyla kaydedilmiştir. Aynı konuda müstensihlerden ve bana göre aynı zamanda sözel anlatıcıların uzak zaman

ERGENEKON DESTANI

olaylarını yeterince doğru hatırlamayışlarından dolayı ortaya çıkan yanlış kayıtlar ve tercüme hataları üzerinde Togan ve Ateş de durmuştur. Togan, Reşideddin hakkında yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde, Cami'üt Tevârih'in Arapça, Farsça ve Moğolca nüshaları hakkında görüş belirtirken Ayasofya nüshası ile ilgili şunları söyler: '(Ayasofya nüshasında) has isimlerde k ve q, ğ ve g harflerinin karıştırılmasından anlaşılıyor ki, kitabın Arapça tercümesi Uygur harfleri ile yazılmış Uygurca yahut Moğolca aslından yapılmıştır.' Bu konuda ve yazarın öteki eserleri üzerinde Togan, ayrıca 'The Composition of the History, the Mongols by Rashid alDin' adlı makalesinde de durmuştur. Ahmed Ateş de, eserin bir kısmı ile ilgili yapmış olduğu neşirde ve tenkitlere yazdığı cevabi makalede müstensih hatalarına işaret eder. Eserin çeşitli yazma nüshalarında ve hatta nüsha içinde 'Ergene Qon' yanı sıra 'Ergene', 'Ürgene Qon' gibi birçok farklı kayıt vardır. Bu farklı kayıtlara çeşitli zamanlara ait farklı müverrihlerin yazma eserlerinde rastlanır. Münecimbaşı tarihinde de aynı ad dağa değil vadiye verilir ve Türklerin çoğaldığı bu vadinin adı 'Ergene Qol' diye kaydedilir. Banarlı, etrafı dağlar ile çevrili mukaddes toprağa bu adın verildiği belirtir. Günümüzde bu adın, Ergenekon Ergenekun, 'Ergene Kon, Ergene Qun' gibi muhtelif yazı biçimleri vardır. Bütün bu gerçekler, elimizdeki sözcüğün zamanında doğru kaydedilmediğini, yanlış hatırlandığını ve yakıştırma açıklamalara maruz kaldığını göstermeye yeterlidir. Tabiatıyla, metinlerde görülen bu çelişkili durumu ortadan kaldırmaya ihtiyacı olduğu açıktır. Burada, bu yer adını söz konusu çelişkili durumdan kurtarmak üzere yeni bir çözüm denemesi yapacağım.

Başlıkta da görüldüğü gibi, bu çözüm denemesi için, [Ergene Kon] adlamasını şöyle bir denkleme dönüştürdüm: [Ergene kon] = [Erkin kün] mü? Denkleminin iki tarafında yer alan elemanların çözümlemesini, efsane metinlerinin tarihi yapıları içinde sakladıkları bilgileri, sorun ile ilişkili gördüğüm tarihi kaynak metinlerde yer alan açıklamaları ve ibareleri göz önünde tutmak, yorum ve filoloji imkânları ile, iki düzeyde gerçekleştirmeye çalışacağım. Sorunun çözümleme işlemleri için de Türkler arasında türeme olgusunu anlatan ve farklı zamanlarda tespit edilmiş iki metni temel seçeceğim.

Çözümleme için seçtiğim türeme efsanesi metinlerinden ilki, Chou (556581) dönemi resmî Çin tarihinde, yani Choushu'da kaydedilmiştir. Bu ilk metin, Türklerin eli/ayağı kesilmiş erkek bir Türk çocuğu ile bir dişi kurttan türeyişini anlatır. Söz konusu metnin farklı zamanlarda yazıya alınmış değişik biçimleri vardır. Çözümleme için seçmiş olduğum bu ilk metne, A metni diyorum.⁵ Şimdi, çözümleme için seçmiş olduğum bu A metninin dizin düzeni içinde içerik kurgusunu görelim:

1. T'uchüeh <Türkler> eski <Hsiungnu> Hunların soyundandır.
2. Ashihna adlı bir aileden inip ayrı oymaklar hâlinde yaşarlar.
3. Bunlar, bir komşu ülke tarafından <savaşta> mağlup edilir ve herkes öldürülür.
4. Sadece 10 yaşında bir çocuk sağ kalır.
5. Düşman ülke askerleri, çocuğun elini, ayağını kesip bataklık, sazlık bir yere bırakır.
6. Sazlıkta bir dişi kurt belirir ve çocuğu besler, büyütür.
7. Bir süre sonra, dişi kurt, çocukla karı/koca hayatı yaşar ve yüklü kalır.
8. Komşu düşman ülke kralı, bu durumu öğrenir ve öldürülmelerini buyurur.
9. Askerler, dişi kurdu öldürmek isterler.
10. Yüklü dişi kurt, askerleri görür ve Kaoch'ang'ın (Turfan) kuzeyinde bir dağa

ERGENEKON DESTANI

kaçar.

11. Dağın içine girer ve çıkışı geniş bir ovaya açılır.
12. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı, çevresi dik dağlarla çevrili ve genişliği birkaç yüz mil uzunluğunda bir yerdir.
13. Dişi kurt bu ovaya gelir ve burada on çocuk doğurur.
14. Çocuklar büyür, dışarı çıkıp buraya dışarıdan kız getirip evlenirler. Her birinden bir soy türer.
15. Birkaç nesil sonra mağaradan dışarı çıkarlar. Chinshan <Altay> eteklerine yerleşirler.
16. Juanjuan devletine demircilik ederler.

Çözümleme için seçtiğimiz ikinci türeme efsanesi metni, tarihte ilk kez, Reşideddîn'in (1247-1318) Farsça yazdığı ve 1307 yılında tamamladığı 'Cami'ütTevârih' adlı eserinde yer alır.⁶ Reşideddin bu eseri, eski yazılı kaynaklardan, döneminin sözlü tarih anlatıcılarından ve sözlü tarih anlatımlarından istifade ederek yazmıştır.⁷ Türklerin türediği muhite yapılmış [Ergene Kon] biçimindeki yer adlaması ilk kez bu eserde tespit edilmiş bulunan eskisinden oldukça farklı bir türeme efsanesi metinde kendini gösterir. Reşideddin'in⁸ bu tespitinden birkaç yüz yıl sonra, Ebûlgazi Bahadır Han (1603-1664), hem bu eserden ve hem de değişik <sözlü ve yazılı> kaynaklardan istifadeyle, Türk dilinde 'Şecerei Terâkime' ve 'Şecerei Türk' adlarını taşıyan iki eser vücuda getirir. Ancak, eserlerde verilmiş bulunan bilgilerin tarihîlik eleştirisi yapılmadan kullanılması ve tarihî çerçevesi içine doğru oturtulmaması hâlinde yanlışlara sürüklenebiliriz. Ünlü devlet adamı ve tarihçi Ebulgâzi Bahadır Han'ın hem 'Şecerei Türk' hem 'Şecerei Terakime' hem de Reşideddin'in bunlara kaynaklık etmiş olduğu anlaşılan Cami'ütTevarih adlı eserleri, şüphesiz dönemlerinin politik ve kültürel eğilimleri ile sosyal yapıları ve kurumları arasında gözlenen çelişkileri uzlaştırıcı bir tutum ve anlayış içinde yazılmışlardır.

Türk ve Mogol'un aynı kökten inmişliği veya inmemişliği tarihî gerçekçilik açısından henüz tartışması bitmemiş bir sorundur. Böyle olmakla beraber ben, bunların aynı kökten inmiş akraba kavimler olduğu kanısını taşıyorum. Efsanelerin politik boyutu yanı sıra, tarihî gerçeklik yanı da vardır. Bu ayrışmanın iktidar olma sorunu yanı sıra, büyük ölçüde din merkezli kültürlere bağlı olarak boyların birbirlerine karşı yürüttüğü yahut kendilerini ve özelliklerini farklı olanlara karşı koruma tedbiri olarak kullandığı bir tecritleme veya tecritlenme politikaları sonucu, veyahut bütün bunların tamamını içine alan politikaların ve stratejilerin uygulanması ile gerçekleştiğini düşünüyorum. Dolayısıyla söz konusu eserlerde yer alan bilgileri hem bu açılardan hem bu bağların varlığı/yokluğu bakımından hem de Uluğ Türkistan'ın tarihî coğrafyası, bu coğrafya üzerinde yaşayan toplulukların birbirleriyle olan ilişkileri, ayrışmaları ve bütünleşmeleri veya boyların yeniden düzenlenip bütünleştirilmeleri, iletişim ağları eğitim ve yönetim yapıları noktasından ele almak icap eder. Bütün bu sorunları anlaşılır duruma getirmediğimiz, politik ve ideolojik meşruiyet zeminlerini tespit etmediğimiz bize ulaşmış efsane metinleri içerdikleri bilgiler açısından çözümlemeleri kolaylaştırmaz. Belki bu bağlam içinde metinde Oğuz Han neslinden inmiş İl Han'ın çocuklarından türeyen Türklerin neden Oğuz değil de, Mogul diye tesmiye edildiğini veya Türk, Oğuz ve Mogul arasında neden bir ayırım güdülmediğini daha iyi anlayabiliriz. Bence bu durum iki kavramdan birinin ötekini yerine geçtiği veya bunlar arasında bir ayırım gözetilmediği veya gözetilmek istenmediği bir iktidar süreci yaşandığı sırada ortaya çıkmıştır. Metin anlatım mantığına bağlı kalarak, İl Han'ın oğlu torunu ve bunların eşleri ile gerçekleşen yeniden türeme olayında dünyaya gelen yeni nesilleri

ERGENEKON DESTANI

Türk/Oğuz soyu Türkler kabul ediyorum. Ayrışma olmuşsa, bu Türkler arasında olmuş ve bir süre Türk ve Mogul ayrımı da her iki taraf için fazla bir anlam taşımamış olmalıdır. Bu eş anlamlı veya sözcük farkının ayırım yaratmadığı süreç de, muhtemelen aynı ideolojik ve dinî düzlem üzerinde yaşandığı zamanı kapsıyor olmalıdır. Dolayısıyla 'Ergene Kon' adlı metnin taşıdığı bilgilere dayalı, metnin anlatım mantığı sonucu ileri sürdüğüm bu kabul 'efradına câmi, ağyârına mâni' ilkesi ile sınırlıdır. Ebülgazi'nin yazmış olduğu 'Şecerei Türki' adlı eserde de, bu (Ergene Kon) adı ve türeme efsanesi metni tespit edilmiştir.⁹ Bu sonuncu tespit ile, hem [Ergene Kon] adı ve hem de türeme efsanesi metni ilk kez Türkçesi yazılmış bir eserde yer almış olur. Bu nedenle, çözümleme için Reşideddin'in Farsça metni yerine Ebulgazi Bahadır Han'ın Türkçe tespitini esas aldık.¹⁰ Türkçe kaydında kimi eklemeler olsa bile, her iki metin (Reşideddin ve Ebu'lGâzi metinleri), temelde birinin aynıdır, denebilir. İlkine A türeme efsanesi metni dediğim gibi, buna da B türeme efsanesi metni diyorum. Burada yeri gelmiş iken bir önemli noktaya da dikkati çekmek istiyorum; o da şudur: Türeme ile ilgili seçmiş olduğumuz ikinci metnin her iki kayıttan farklı tespitleri de vardır. Mirza Uluğbek (1394-1449) ile Seyfeddin Akhsikendi kayıtları bu cümledendir. Seyfeddin Akhsikendi tertip ettiği Mecmu'at'ütTevarih adlı eserinde, konumuz ile ilgili gördüğüm bir şecere vermektedir. Şecere içinde yer alan bir rivayet, 'Ergene Kon'a benzer bir yeniden türeme metni ortaya koymaktadır. Bu tür neseb şecereleri <=soy kütükleri>, İslâmî türeme anlayışına göre hep Âdem peygamberden itibaren başlatılır ve düzenlenir. Bu şecerenin Yafes ile başlayan ve yeniden türeme olgusunu anlatan kısmı şöyledir: 'Nuh Aleyhisselam uyanıp Yafes'e alkış verdi: 'senin çocukların kağan olsun' dedi. Yafes'in Kara Han, Azar Han ve Küçi Han adlı üç oğlu oldu. Kara Han'dan Oğuz adlı oğlu doğdu. Oğuz,Urum'a gidip od ocak kurdu. Azar Han'dan Kazak Han adlı bir oğul oldu. Kazak Han, Türkistan'da yerleşti. Kazaklar bu kişiden türemiştir. Oğuz Han'dan bir oğul türemiştir. Bunun adını Mogul koymuştur. Mogul'dan iki oğul doğmuştur. Bunlardan birinin adı İzzeddin, ötekinin adı Lariddin, İzzeddin, Urum dağlarında konaklar, Lariddin ise Mazenderân ormanlarında eğleşir. İzzeddin, Urum'da kağan oldu. Bunların ikisi de Mogul diye adlandırmıştır. Mogulların kağanlığı, Feridüddin zamanına kadar bin yıl sürmüştür. Feridüddin öldü. Onun oğlunun adı Tûr idi. Oğuz Han'ın çocukları ile savaşıp onları kırdı. İçlerinden bir kişi, eşi ile birlikte kaçıp kurtulur. Bir dağa çıkıp orada saklanırlar. Bu dağa Akanatun [Ak Ana Tun <=kün?; İ. Togan'a göre bu söz öbeğine bir r ilave edilirse Ergene Qun biçiminde okunulabilir. Bu düşünceyi paylaşmaktayım. D.Y.>] diye ad vermişler. Bu kişi orada çoluk çocuk sahibi olur, türeyip çoğalırlar. Hazreti Resulüallah Sallallahü Aleyhivesellem zamanına kadar burada yaşarlar. İzzeddin'in çocukları üç boy olur: <Gız=Guz=Oguz? > Türk ve Türkistan. Bu boylar birleşip Feridüddin'in çocuklarına karşı savaş açar ve onları yok ederler.' [Alıntı eserin eski Tacikçe yazmasından Kırgız Türkçesi ile 'Tarih'din Cıynağı' nâmıyla yapılan ve yayınlanan çevirisindedir. Metin, tarafımdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.]

Bu rivayet türeme ile ilgili birçok farklı kaydın, Çin kaynakları yanı sıra Orta ve Yakındoğu uluslarının kaynaklarında da yer aldığını gösterir. Ayrıca, elimizdeki rivayetin, bildiğimiz Türk Çin ve Moğol kaynaklarından farklı bir kaynağa dayandığı anlaşılmaktadır. Bu rivayet, Türklerin İran ile yapmış olduğu ölüm/kalım mücadelelerine bağlı bir yeniden türeme rivayetidir. Daha ilginç ise bu rivayetin anlattıklarının Michaile Le Syrien'in eserinde yer alan bilgileri destekler mahiyette olmasıdır. Bu durum bize, Türk tarihi ile ilgili Yakın ve Ortadoğu dillerinde yazılmış çok sayıda eser yazılmış olduğunu göstermektedir. Henüz el değmemiş durumda araştırmacılarını beklediğini düşündüğümüz bu eserleri arayıp bulmak, akıbetlerini öğrenmek tarihçiliğimiz ve tarihimiz açısından çok önemli bir konudur. Bu efsane metninde yer alan 'Akanatun' adının da farklı bir tarihi yer adının tahrif olmuş, bozulmuş veya yanlış istinsah edilmiş bir biçimi olduğu açıktır. Belki de 'Ergene Qon' söz öbeğinin bir başka yanlış kayıttır. Burada iktibas edilen metne değerli tarihçi ve Atatürk

ERGENEKON DESTANI

Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Eski Başkanı Reşat Genç'in yardımı ile erişilmiştir, kendisine teşekkür ederim. W. Uluğbek ve S. Akhsikendi kayıtlarında sözü edilen mücadelelerin İran/Tûran arasında geçtiği belirtir. Bunların ve Mikâil Süryani'nin verdiği bilgiler arasında kimi benzerlikler vardır. Üstelik, verdikleri bilgilere göre, yazarlarının, dönemlerinde mevcut farklı kaynaklardan istifade ettikleri anlaşılıyor. Öyle anlaşılıyor ki, eski İran kaynaklarında bu mevzularda oldukça zengin kayıtlar mevcut bulunuyordu.¹¹

Şimdi B türeme efsanesi metninin, dizin düzeni içinde içerik kurgusu durumunu görelim:

1. Moğol iline, Oğuz Han soyundan İl Han padişah olur.¹²
2. Tatarlar ile savaş olur ve İl Han'ın ordusu yenilir. Tatarlar, büyükleri öldürür, küçükleri tutsak efendilerinin boy adını alır.¹³
3. Tutsaklar arasında İl Han'ın küçük oğlu Kıyan ile kardeşi oğlu Nüküz aynı kişiye tutsak düşer. Bunlar, tutsak oldukları yıl evlenmişlerdir.¹⁴
4. Bir gece atlanıp, eşleri ile birlikte kaçarlar.
5. Ordu kurdukları yere gelip düşman eline geçmemiş ne varsa toplayıp; at, deve, öküz ve koyunları bir araya getirip yola koyulurlar.
6. Dağlar arasında insan ayağı değmemiş bir yere ulaşip orada yaşamaya karar verirler.
7. Önlerinde giden yabanî koyunları izleyip onlarla yamaçları tırmanıp bir dağın boğazına varırlar.
8. Boğazdan tepeye çıkıp dağın öte yanına inerler. Etrafa bakarlar. Görürler ki geldikleri yoldan başka bir yol yok.
9. Geçip geldikleri yolda bir deve, bir keçi güçlükle yürüyebilirdi.
10. İndikleri yer geniş sonsuz bir ülkedir. İçinde akarsular, pınarlar, türlü otlar, çayırlar yemişli ağaçlar, türlü türlü avlar vardır.
11. Bunlar bu durumu görüp, Tanrı'ya şükür ederler ve bu yere Ergenekon adını verirler.
12. 'Ergene', dağ kemeri; 'kon' ise dik demektir.
13. Kıyan ve Nüküz oğulları burada 400 yıl çoğalır ve bir gün gelir sığmaz olurlar.
14. Dışarı çıkmaya yol açmak üzere demir dağı eritirler.
15. Yük yüklenmiş bir deve geçecek bir yol açılır.
16. Bu yolun açıldığı o ayı, o günü, o saati belleyip belli bir düzen içinde dışarı çıkarlar. O günü kendilerine bayram günü sayarlar.
17. O günden beri <her yıl> bu kurtuluş gününde ateşte demir kızdırıp örs üzerinde çekiç ile döverler, bayram edip kutlarlar.
18. Ve o gün için 'zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün' derler.
19. Ergene Kon'dan çıktıklarında padişahları Kıyan soyundan Korlas uruğundan Börte Çene (Çin) idi.¹⁵

Çin ve Türk tarihinin yazılı kaynaklarında tespit edilmiş bulunan bu iki türeme efsanesi metni içinde yer alan ve tasvir edilen tarihi ve efsanevi fizik çevreden kasıt, Türklerin tarihi ana yurdu olabilir mi? Bu, etrafı dağlar ile çevrili kapalı türeme yurdu nasıl anlaşılmalıdır?

ERGENEKON DESTANI

Acaba efsane metinlerinin anlatıldığı yer ile, Antakya Ya'kubi patriği Süryani Mikâil <Michel le Syrien (1127-1200)> tarafından tutulan Vekayinâme'de tarihi bağlam içinde anlatılan Türk yurdu arasında bir ilişki var mıdır? Bu sorunun cevabı, efsanevi gerçeklik ile tarihi gerçeklik arasında bir ilişki olup olmadığına; varsa bunun nasıl anlaşılması gerektiğine ışık tutulabilir.

Türklerin nerede oturdukları ve nereden dünyaya yayıldıkları konusunda Michel Le Syrien kısaca şunları söyler: 'Turqaie veya Traqie kavmi, Yâfes nesline mensuptur. Dünyayı ilk istilâları, M.Ö. 510 seneleridir. Türklerin oturduğu mıntıka kuzeydoğudadır. Türkler, bu mıntıkadan kalkıp çıkmışlar ve mütemadiyen çıkmaktadırlar. Bu mıntıka, doğu tarafının en ucunda, güneşin doğduğu yerden batıda, kuzey istikametinin en uç yerlerine, güneşin battığı en uç yerlere kadar uzanır. Mesafe itibariyle de, insan ile meskûn yerlerin kuzey istikametinde her iki uca doğru uzanır. Rivayete göre, bu mıntıka aşılmaz dağlarla çevrili olduğundan, içeride bulunanların dışarı ve dışarda bulunanların içeri girebilmeleri için yalnız iki yerde kapıya benzer geçitler vardır. Bunların biri doğu tarafında, İran'ın ötesindedir; öteki kuzeyde İberyâ'nın (Kafkasya) iç tarafındadır. Türkler, bu mıntıkadan, "Yeryüzünün memeleri" <Mammelles de le terre> denilen dağların içindeki bu sahadan <M.Ö. 510 yılında> çıkmış¹⁶ Kurd'un Türklerle yol göstericiliği ile ilgili rivayetin de kaydedildiği bu vekâyinâme, Türk tarihi için önemli bir tarihi kaynak niteliği taşımaktadır.¹⁷ Ben, burada, bu anlatımlardan sadece ele aldığım sorunu ilgilendiren Atayurt kavramı ve sınırları ile ilgili kısmı süzerek almış bulunuyorum.

Michel Le Syrien'in anlatmalarından anlaşılıyor ki, Türkler, Ata yurttan dışarıya, dünyaya bu kapılardan müteaddit defalar girip çıkmış ve yeryüzüne yayılmışlardır. İçerde ve dışarıda hayat sürenleri olmuş; buralardan yeryüzüne ilk çıkanlar, sonradan çıkanlarca yerlerinden edilip başka yerlere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Ve yerlerinden olan bu Türkler, eski yerlerini yeni gelenlere bırakıp sürekli batıya doğru yürümüşlerdir. Bu yürüyüşlerde veya dışarı çıkışlarda, ilk Türklerin çıkışlarında olduğu gibi, onlara hep boz yeleli bir 'kurt' kılavuzluk edermiş.¹⁸ Her dışarıya çıkan ve yürüyen Türklerin önünde yürüyen bu kılavuz kurt, durunca; onlar da durur; yürüyünce yürürlermiş. Türkler, kurt kendilerine 'koş' komutu verince yürüyeceklerini ve o ortadan kaybolunca konaklayacakları yere geldiklerini anlarlarmış. Michel Le Syrien, bu tespitini şöyle tamamlar: 'Bu hayvan, Türklerle bir çok zaman yol gösterdikten sonra ortadan kayboldu. Biz de artık o hususta ne kitaplardan, ne ağızdan hiçbir şey duymadık'. Demek ki, bu durum ile ilgili kayıt ve anlatımlar XIII. Yüzyıl başlarına kadar Michel Le Syrien'in yaşadığı Semerkand sahasında güçlü bir sözlü ve yazılı anlatım geleneğine sahipmiş ve bu bilgiler birçok eserde yer almaktaymış ve ağızdan ağıza dolanıyormuş.¹⁹ Kimbilir, belki din merkezli kültür ve ideoloji değişimleri, belki tarihin insafsız tahribatı sonunda, bu eserler ya yitmiş yahut belki hâlâ kendilerini arayıp bulanlar olmadığından dolayı, bugün Michel Le Syrien'in söz ettiği bu eserlerden istifade etme şansımız bulunmamaktadır.

Türklerin bu iki geçidi bulunan ve dağlarla çevrili yurtlarından, eski çağlarda dışarıdaki Med, Pers, Asur gibi ülkelerin kralları kendilerinden yardım istediğinden dışarı çıktıklarından söz eden Michel Le Syrien, bu konuda tarihî zamanlara ait bir kayıt düşer. Bu kayda göre, Perslerin böyle bir yeni yardım isteği sırasında, Türkler, meclis kurup birbirine danışır ve bu yerleri kendileri için 'yeni' yurt tutup yerleşmeye karar verirler. Ve dışarı çıkınca bu dediklerini yaparlar.²⁰ Geçitten çıkıp, "Oradan tekrar atlanıp Merv şehrine kadar olan yerleri ele geçirip kurdukları imparatorluğa bu şehri merkez yaparlar. İmparator Justinianus devrinde <Doğu Roma> elçilerinin görüşmeye gitmiş oldukları dokuz Türk kralı işte orada idi. Bunlar, ilk vatanlarının dışındadırlar ve çıktıkları kapı da bizzat dışarı çıkmış olanların muhafazasındadır". Türklerin, bu dağlar ile çevrili yurttan dışarı zaman zaman

ERGENEKON DESTANI

çıktıkları, dışarıda da devletler, imparatorluklar kurdukları, bunun için iki kapıyı/geçidi kullandıkları; daha çok bu dağların kuzeyinde ve doğubatı eksenini üzerinde, güneşin doğduğu uçtan battığı uca doğru hareket ettikleri Michel Le Syrien'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Önlerinde kılavuz gibi yürüyen kurdun, onlara kendi dilleriyle "kalkın" veya "göç edin" komutu vermesi kaydı da ilgi çekici bir bilgidir. Bu bize, erkek ve dişi kamların veya kam kağanlarının don değiştirme yeteneği ile bu yol gösterici kılavuz bozkurt donuna girmiş olabilecekleri ihtimalini düşündürmekte ve Türk dili de konuşan kurt arasında böylesi bir bağ kurulmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.²¹ Karşımıza çıkan öteki önemli sorunlar gibi bu tür sorunlar ile uğraşmak yazının kapsamı dışındadır. Çünkü, hem efsanevi ve tarihî yurt ilişkisinin, hem de kamlık ile bağlı sorunların ayrıca çalışılması gerekir.

Buraya kadar, sorunu, çözümlemede izleyeceğim yolları, kullanacağım A ve B metinlerinin dizin düzeni içinde kurgusunu; Michel Le Syrien'in Türklerin yaşadığı tarihî yurt sınırlarıyla ilişkili verdiği bilgileri sıraladım. Bunlar ile, metinlerin verdiği bilgiler arasında tarihî gerçeklikle bağlaşıklık bir ilinti olduğunu düşünüyorum. Ancak, her iki metnin ve Patrik Mikâil'in verdiği bilgilere göre, bu ilinti, yüksek dağlar ile çevrili ve kapıları bulunan bir yurt olma hâliyle sınırlı görünmektedir. Ve sanırım sorunun tarihî gerçeklikle ilintisi de, bu boyutudur.

Şimdi, sorunun çözümlemesiyle ilgili ilk basamağa, türeme efsâneleri ile ilgili içerik yorumuna geçebilirim, diye düşünüyorum.

Elimizdeki A ve B metinlerine göre, Türklerin "yeniden" türemesi olgusu, etrafı dik ve yüksek dağlar ile çevrili geniş ve her türlü yaşama şartı mevcut, emniyetli bir ova üzerinde gerçekleşmektedir. Her iki metnin anlatımına göre, buraya giriş, girişi/çıkışı çok güç bir geçit yoldan veya bir kapıdan olabilmektedir. Türeme, A metninde, bir Türk gencinden yüklü kalan bir dişi kurdun buraya gelip on çocuk doğurması ile başlar. Daha sonra, çocuklar büyür, dışarı çıkar. Dışardan içeri kız getirip evlenerek türemeyi sürdürürler. Bu türeme olgusu Ashihna soyu Türklerine aittir.

İkinci metnimiz B ise, Türkler arasında Oğuz soyuna özgü yeni bir yeniden türemeyi anlatır. Bu türeme olgusu, çocuk ile dişi kurt yerine, Oğuz Han soyundan inmiş İl Han'ın oğlu Kıyan, yeğeni Nüküz ve bunların eşleriyle olan normal ilişkileri sonucu ortaya çıkar. A metni, bu çoğalma/türeme sürecini "birkaç nesil" diye belirlerken; B metni, bu olgunun 400 yıl içinde tamamlandığını söyler. Dolayısıyla, metinler arasında türeme sürecinin tamamlanması açısından bir zaman birimi benzerliği olduğu ileri sürülebilir. A metninde yeniden türeme olgusu, Ashihna soyu Türkler için, dişi kurt ile Türk genci arasında gerçekleşirken, B metninde, Oğuz soyundan arkada kalmış iki Türk genci ve onların eşlerince gerçekleştirilir. Bu bana, bu tür türeme efsanelerinin kağanlık ideolojisi ve meşruiyet sorunu ile bir bağı bulunduğunu ve her Türk boyu için böyle bir olgunun kağanlık seçimi sırasında kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Öyle sanıyorum ki, bu tür yeniden türeme efsaneleri, Türkler arasında, Tengri <Teng eri> ve kamlık etrafında biçimlenen din merkezli Türk kültür hayatı içinde doğmuş ve kağanlık ideolojisi ile bütünleşmiştir.²² Bu inanç yapısı içinde, Teng eri <Tanrı> ile irtibatlanma görevini Türklerde kam yürütür ve bu işi; 'don değiştirme' yolu ile, Tanrı katına yükselerek, yerine getirirdi.²³ Türk kağanlık ideolojisinde bu işi, kağanın yaptığını, kağanlık ile ilgili buyrukları doğrudan Tanrı'dan <Teng eri> almış olduğunu Bengü Taş Bitigi bilgilerden bilmekteyiz.²⁴

Bu olası durum <don değiştirme olgusu> B metninde görülmektedir ve burada verilen bilgilere göre, bireyler arasında açık bir biçimde bir içten evlilik söz konusudur. Oysa, A

ERGENEKON DESTANI

metnimizde, eşi dişi kurt da olsa, bir 'dıştan' evlilikler ile bu çoğalmayı sürdürür. Burada, kamlık kurumunda, dişi ve erkek kamların da, 'don değiştirme' yeteneğinde olduklarını düşünerek, Michel Le Syrien'in Türk yurdu ile ilgili söylediklerini bir kez de, bu çerçevede düşünüp değerlendirelim. Acaba, bu dişi kurt, böylesi bir don değiştirme durumunu yansıtıyor olamaz mı? Üstelik, börü=kurt=<fuli> sözünün Çin salnamelerinde doğrudan doğruya Türk kağanını, veya herhangi bir Türk'ü ifade etmek üzere eş anlamda kullanıldığı gerçeğini de dikkate alırsak, bu olasılık yabana atılamaz.²⁵ Söz konusu metinler, Çin tarafında bu anlayışın egemen olduğu dönemlerde yazıya alınmış olduğuna göre, dişi bozkurt neden bir don değiştirmiş bir dişi Türk kamı gibi algılanmasın?

Türklerin, "yeryüzünün memelileri" adlı ülkesi, güneyi, doğu tarafı ve batı tarafı ile, dünyaya kapılar yoluyla açılmaktadır. Bu kapılar üzerine bütün eski kaynakları göz önünde tutarak başlı başına bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan bir sahanın dışa açılan kapıları, tarihin önemli bir cephesini, tarihi kavimlerin gerçek hareket ve yayılma alanlarını ve imkanlarını ortaya çıkaracaktır. Böylece, alanlar üzerinde gerçek hâkimiyet sahipleri ile, bunlar için çalışanların veya tabi olanların durumu hakkında daha net sözler söylenebilecek, buluntulara ve rivayetlere daha anlaşılır açıklamalar getirilebilecektir. Tarihçiliğe hâkim anlayışlar, henüz kendi odağı dışına çıkıp olayları ve olguları kendi gerçeği içinde değerlendirme çizgisine inememiştir. Geçmişin gerçekleri bütün bir insanlığın gelişmesine hizmet verecek biçimde ortaya konmak zorundadır. Fakat, hemen bütün alanlarda olduğu gibi, tarihçiliğin de bugün bu olgunluğa erişmediği, ancak özel gayretle kimi iyi araştırmaların yapılmış olduğu söylenebilir. Kısaca, bu Türk yurdu, dışa kapalı bir ülkedir. Türkler, bu kapılardan, istediklerinde dışarı çıkar ve çıkıp gittikleri bu yeni yerlerde beylikler, hanlıklar, imparatorluklar kurar ve yaşarlar. Kapılardan son geçip gelenler, önce geçip gelenleri yerlerinden söküp atar, daha batıya, daha güneye veya doğuya sürerler. Öyle anlaşılıyor ki; Türkler içeri/dışarı konusunda bir yandan birbirleriyle, bir yandan da dışarıda bulunan düşman ülkeler ile sürekli çarpışarak yeryüzüne yayılmışlardır. Bu türeme efsaneleri de, Türklerin içte çoğalma süreçleri ve dışarı çıkma hamleleriyle bağlı olacağı gibi, komşu düşman ülkelerle yaptıkları mücadeleleri sırasında kapılardan içeri çekildikleri tarihî süreç içindeki olayları yansıtıyor olabilir. Bu bağlamda, dişi kurt da, dışarıdaki Türklerden, don değiştirmiş bir dişi Türk, bir kadın kam gibi düşünülebilir.

Türklerin türemesinin gerçekleştiği yer, metinlerden ilkinin anlatımına göre, dağın dışından içine giren bir yol ile erişilebilen, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bir ovadır. Burası, metne göre Kaoch'ang'ın <Turfan> kuzeyinde etrafı dik dağlarla çevrili geniş bir ova olarak tanımlanır. Giriş yolunun konumu bakımından olmasa bile, ovanın tanımı ve tasviri açısından bakıldığında, ilk ve ikinci metin arasında bir benzerlik olduğu göze çarpar.

Söz konusu bu yer B metninde, sonsuz, geniş bir ülkedir ve içinde ne ararsan vardır. Her iki anlatımda da, burası, üstü açık bir 'Atalar Mağarası' olarak tasvir edilir.²⁶ A metninde, düşmandan kurtulmak, yok olmamak, soyu sürdürmek, özgür yaşayıp çoğalmak üzere dişi kurt, bu üstü açık mağaraya dağın içinden geçen gizli bir geçitten, kapıdan geçip sığınıyor ve burada, yeni kuşakların türemesi/çoğalması sürecini başlatıyor. Bir süre sonra, dişi kurttan doğan 10 çocuk, dış evlilik yolu ile bu sürece süreklilik kazandırıyor. Bundan sonra, uzun bir süre buradan dışarı çıkmayı düşünmüyorlar. Mağara veya dağlarla çevrili bu ova onlara, bir süre, özgürlüklerinin koruyucusu görevi ve yurtluk işlevi görüyor. Bu süreç içinde, burada kendi kendilerine demirciliği öğrendikleri, bu sanatta ustalaştıkları, iyi silâh yaptıkları anlaşılıyor. Bu durum, onlara güven veriyor olmalıdır. Sayıca artmalarının yanı sıra, ülkeye sığmamaları, buraya kısıp kaldıkları düşüncesine kapılmaları, demircilik sanatındaki maharetleri, onları bir süre sonra dışarı çıkma düşüncesine yöneltiyor. Dün,

ERGENEKON DESTANI

onlar için özgürlüklerinin koruyucusu olan ova mağara, bu kez durumlarını kısıtlayıcı bir yer olma özelliği kazanıyor. Bir süre kurtarıcı işlevi gören bu ova mağara, yeni durum karşısında artık onların özgürlüklerinin kısıtlayıcısı bir zindana dönüşüyor. Özgür olmak için buradan dışarı çıkıyorlar ve demirciliklerinden dolayı kendilerine güvenleri var. Altay dağlarının eteklerine yerleşiyorlar. Dışarıda bulunan Aparlar'a demircilik ediyorlar.²⁷

Türeme olgusunun gerçekleştiği bu yer ile ilgili, B metni daha teferruatlı bilgi verir. Burada, ele aldığımız sorunun çözümlemesi ile ilgili B metninde, iki durum tasviri vardır. Sorunun çözümlenmesinde bu durum tasvirleri çok iyi anlaşılır ise, çözümsüzlük kendini korumayı sürdürür. Şimdi bu durum tasvirlerinden ilkinin görelim. Kaçma ve yerleşme ile ilgili durum tasviri, B metninde şöyledir:

"Konuşup şöyle dediler: 'Burada kalsak bir gün düşmanlarımız bizi bulur, bir kabileye gitsek, hepsi de bize düşman. İyisi mi dağlar arasında kimsenin daha yolu düşmemiş olan bir yere gidip oturalım.' Sürülerini sürüp dağlara doğru yürüdüler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp öte yana indiler. Oralari gözden geçirdiler, geldikleri yoldan başka bir yol olmadığını gördüler. O yol da öyle bir yoldu ki bir deve, bir keçi bin güçlkle yürüyebilirdi. Ayağı sürçse düşer, parçalanırdı. Vardıkları (indikleri) yer geniş ve sonsuz bir ülke idi. İçinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, yemişli ağaçlar, türlü türlü avlar vardı. Bunu görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Kışın mallarının etini yer, derilerini giyer, yazın sütünü içerlerdi. Oraya Ergenekon adını verdiler."

Şimdi bu tasviri inceleyelim. Aranılan yer, insan ayağı değmemiş dağlar arasında bir yer olmalıdır. Düşmanın onları bulamayacağı, özgürlüklerini ellerinden alamayacağı böyle bir yer aranıyor. Bu yere yüksek bir dağın yamacını dolanan ince, tehlikeli bir yolu, yabani koyunları izleyerek erişiyorlar. Burada ilginç olan, yol gösterici veya kurtarıcı gibi yabani koyunlarının börü=kurt'un yerini almasıdır. Yabani koyunların onlara öncülük etmesidir. Hayvanların izinden dağın doruğuna çıkarlar. Buradan, dağın öte tarafından aşağı doğru dönerler. Dik yamaçtan aşağı inerek bir büyük ovaya ulaşırlar. Kıyan ve Nüküz, eşleri, hayvanları ve yükleriyle buraya iner. Tasvirlerden öyle anlaşılıyor ki, o sırada, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bu ovada bahar mevsimi sürmektedir. Buraya inip etrafı gözden geçirdikten sonra, Tanrı'ya şükür ediyorlar. Çünkü, bu yaşadıkları gün, onlar için çok önemli bir gündür. Tutsak olmayacaklarından, özgürlük içinde yaşayacaklarından emin oldukları bugün, kendileri için bir kurtuluş günü, bir kendi başına olma, kendi başına yaşama günüdür. Bu durumdan tam anlamıyla emin olmak için, iner inmez etrafı gözden geçirmişlerdir. Aslında bu yer, tasvire göre etrafını çevreleyen dik dağlar ile, yeryüzünün öteki kısımlarından bağımsız, kendi özgür hayatını sürmektedir. Dolayısıyla, adlama bu yere, bu ovaya yeni misafirlerince yapılmıştır. Öyleyse bu adlamanın, hem gelenlerin, hem ovanın, hem de günün durumuna bağlaşıklık, uygun bir adlama olması gerekir. Bence, onlar, bu yere yaşadıkları ilk özgürlük gününü anlatan bir ad vermiş olmalıdır. Tasvir edilen duruma en uygun, en açıklayıcı ve en mantıklı yaklaşım ve yorum da budur. Tanrı'ya da, o gün özgürlüğe kavuşmaktan dolayı şükrediliyor. Bu denli bir özel günü ifade eden bir söz öbeğinin buldukları ovaya yer adı konması, şaşırtıcı olmaz. Bu adlamayı metinden anladığımız göre, Kıyan ve Nüküz söz konusu özel günü ifade edecek biçimde, 'Erkin Kün' diye yapmışsa da, kayıttan kayıda, yazıdan yazıya geçirilirken sözün anlamını bilmeyen müstensihler elinde yazımı ve anlamı değişime uğramıştır. Yazım ve anlam değişimine uğrayan bu ad, yüzyıllarca yanlış yazılarak, yanlış anlam ve yakıştırma açıklamalar yüklenerek günümüze kadar sürüp gelmiştir.²⁸

Türeme efsanelerinin B metninde yer alan ikinci durum tasviri de, sorunun çözülmesi

ERGENEKON DESTANI

açısından önemli bilgiler içermektedir. Şimdi de bu durum tasvirini görelim:

Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine toplandılar ve konuştular. 'Atalarımızdan işitirdik, Ergenekon'un dışında geniş ve güzel bir ülke varmış. Atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup öteki boylarla birlikte bizim uruğumuzu kırmış, yurdumuzu almış. Artık Tanrı'ya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak değiliz. Bir yol bularak bu dağdan göçüp çikalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla güreşiriz' dediler. Hepsi bu düşünceyi beğendi. Çıkmaya yol aradılar. Bir türlü bulamadılar. Bir demirci, 'Ben bir yer gördüm, orada bir demir madeni var. Sanıyorum ki bir kattır. Onu eritirsek yol buluruz' dedi. Gidip orayı gördüler, demircinin sözünü uygun buldular... Dağın böğründeki çatlağa bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler. Dağın tepesine ve öteki yanlarına da odun ve kömür yığıldıktan sonra deriden yetmiş yere koydular. Ateşlediler, hepsini birden körüklediler. Tanrı'nın gücüyle demir eridi. Bir yüklü deve geçecek kadar yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı.²⁹ O günden beri bu kurtuluş gününde bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca önce han, demiri kıskaçla tutup örsün üstüne koyar, çekiçle vurur <'döğer' olmalı sanırım>. Sonra bütün beyler de öyle yapar. Bu günü çok değerli sayarak 'zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün' derler.

Bu verdiğimiz tasvirde, bu sonsuz ve geniş ova, öylesine dolmuş bulunmaktadır ki, bir özgürlük, bağımsızlık ovası olan 'Ergene Kon', dört bir yanını çeviren dik dağlar ile bu özelliğini yitirip bir 'zindan' durumuna gelir. 'Ergene Kon', artık özgürlüklerini, hareketlerini kısıtlayan ve içinden çıkılması icap eden bir hapisane mağaradır. Buradan yeniden yeryüzüne çıkıp ata yurduna gitmek isteyen kuşaklar, artık kimseden korkmayacak derecede güçlü olduklarına inanmaktadır. Ve bu karar ile, 'Ergene Kon' içinde çoğalan yeni kuşaklar, dışarı çıkmak, ata yurduna varmak üzere demir dağı eritirler. Yüklü bir deve çıkacak büyüklükte bir yol açarlar. Buradan dışarı çıkarlar. Bu eylemin, kıştan çıkarken, otların yeşerirken gerçekleştiğini, sürülerle dışarı çıkmalarından anlayabiliriz.

Açılan yoldan dışarı, gelişi güzel çıkmadıkları, toplanıp bir tören yaparak, bir düzen içinde çıktıkları anlaşılıyor.³⁰ Ve bu çıkış gününün kendileri için önemini üzerinde durularak, o ay, o gün ve o saat herkes için belirlenip belleniyor. Hayvan sürülerinin otlağa çıkarılabileceği ay olarak düşünürsek, Türk takvimine göre bu ayın, yılbaşı ayı, yılın ilk ayı, milâdi takvime göre Mart ayı olması icap ediyor.³¹ Şüphesiz bu yol, aynı zamanda, onca sürülerin ve insanların rahatlıkla durup, hareket etmeden önce etrafına bakınacakları bir düzliğe açılıyor olmalıdır. Ve bu yol, atalarının tırmadığı dik dağ yamaçlarının dibinde, boğumunda, veya öteki dağlardan birinin eteklerinde bulunan bir düzliğe çıkıyor olabilir. İçeriden dışarı çıkma, dışarıdaki ata yurduna varma, dostla dost olma, düşman ile güreşme düşünceleri, bana burada başka bir soru sorduruyor. O da şu: Acaba, bu Türklerin yurdu <Ergene Kon'a girenlerin ata yurdu> ata mekanı, Michel Le Syrien tarafından sözü edilen, kapılar dışında bulunan bir yurt mu idi? Bu soru ve yanıtı, araştırılmaya değer. Çünkü, söz konusu patrik bize, tarihî Türk yurdunu Çin'e ve İran'a açılan kapılar ardında kalan ve 'Yeryüzünün Memeleri' adını verdiği yer olarak tanımlıyor. Ve bu tanım, bir bakıma <geçitlerin geçilmesi zorluğu açısından> anlamlı bir benzerlik göstermektedir. Dağlar ile çevrili bu iki yer arasında gözlediğim tasvirdeki benzerlik yanı sıra tarihî bir bağlantı olabileceği ihtimalini önemsiyor ve düşünüyorum.

Atalar Mağarası 'Ergene Kon'dan dışarı çıkış gününde, orada bulunanların, bugünü, bir 'kurtuluş günü' bayramı olarak kutladığı B metninden anlaşılıyor. Özgürlüğe kavuşmayı, özgürlüğü kısıtlar duruma gelen 'Ergene Kon' mağarasından çıkararak elde eden Türkler,

ERGENEKON DESTANI

bugünü, o günden sonra da, yine bir kurtuluş günü olarak kutlamayı sürdürür. Tasvirde yer alan, 'O günden beri bu kurtuluş gününde bayram yaparlar' sözünden, bu bayramın, özgürlüğe kavuşma günü bayramının, en az B metnini kayda geçiren Ebülgazi Bahadır Han zamanına kadar sürdüğü söylenebilir. Bunun, tam bir özgürlük günü bayramı olarak kutlandığını da, yine B metninde yer alan 'zindandan çıkıp ata yurduna geldiği gün' diye tanımlamasından anlıyoruz. Dolayısıyla bugünü, bu anlamda, çok değerli saydıkları yargısına varmak güç değildir.

A metni ve B metni arasında iki önemli fark daha vardır. A metninin verdiği bilgiye göre, mağaradan dışarı çıkan Türkler, Altay dağları eteklerine, Altay düzlüklerine yerleşir ve Aparlara demircilik ederler. Bu Türkler, bir süre Aparlara demircilik ettikten sonra özgürlüklerini kazanacak ve kendi devletlerini kuracaklardır. Söz konusu devlet, tarihî süreçte, Törük ve Oğuz boylarına dayalı kurulmuş Türk Kağanlığı veya Kök Törük İmparatorluğu'dur [MS. 552-745]. Oysa, B metninde, dışarı çıkanlar <Oğuz boyları>, düşmandan ata yurtlarını geri alır, onları yener ve kendi devletlerini kurarlar. Bu durum bize, Oğuz ve Törük boylarına ait iki ayrı türeme, iki ayrı devlet kurma olgusu ile karşı karşıya bulunduğumuzu ama, türeme mekânının aynı kaldığını gösterir. Böyle olunca, yukarıda sorduğumuz soruyu, burada bir kez daha tekrarlayabiliriz: Bunlar, Michel Le Syrien'in sözünü ettiği Türk ülkesinin dışından mı içeri girip burada türediler; yoksa burada türeyip bu kapılardan tekrar dışarı çıkıp ata yurtlarında mı yeniden devlet kurdular? Türk kağanlığı hareketinin dağa çıkıp başkaldırma hareketiyle başladığı bilinmektedir. Burada aranması gereken yanıt, bu olguların, 'yeryüzünün memeleri' diye tanımlanan saha içinde mi, dışında mı gerçekleştiği sorusunu karşılamalıdır. Bu sorunun yanıtı şimdilik bana da pek aydınlık görünmemektedir. Tarihi Türk yurdunun ve bu yurdun dışındaki yayılmanın sınırları ve özellikleri, belki bu tür tarihî efsanelerimizin taşıdığı bilgiler arasında saklıdır. Dolayısıyla, söz konusu tarihi efsanelerimiz bu açıdan da araştırılmaya değer bir tarihçilik sorunu olarak görünmektedir. Burada, bu iki türeme efsanesi metninin verdiği benzer durum tasvirlerinde önemli gördüğüm ikinci fark, adlama ile ilgilidir.

Türk türemesinin yeniden gerçekleştiği, çevresi dik dağlarla çevrili geniş ova ile ilgili A metni bize bir yer adı vermez. Bu metinde sadece, bu yerin, Kaoch'ang <Turfan> ülkesi kuzeyindeki dağlardan birinde bulunan ve içine gizli bir yoldan girilen, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bir ova olduğu söylenir. Oysa, B metninde, dağın doruğunun bir yanından çıkılıp öte tarafına inilerek erişilen bu geniş ve sonsuz ovaya, Tanrı'ya şükredildikten sonra 'Ergene Kon' adı verildiği belirtilir. Bu adın, elimizdeki yazım biçimi ile olmasa bile, o günü, özgürlüğe kavuşulduğu o ilk günü ifade etmek üzere yapılmış bir gün nitelemesi adı olması gerekir. Bu gün adı nitelemesinin aynı zamanda, bu bağlamda, buradan çıkarken de, o ilk gün için kullanılmış olması tabiidir.

Bugünün bir 'kurtuluş günü bayramı', bir özgür olma günü olduğu B metninde açıkça söylenmektedir. Böyle olmasına karşılık, metinde tespit edildiği biçimde karşımıza çıkan 'Ergene Kon' sözü bu anlamı karşılamadığı gibi, bu adlama öbeğinden yapılan öteki anlam çıkarımları da, bize bu bağlamda bir şey söylemez. Ben bu adlamanın içeriği ile günün anlamı arasında bir uyum olduğu kanısındayım. Buraya kadar, bu çelişkili durumu, bu tutarsızlığı, anlamı havada kalan ama, anlamı ortada kalmaması gereken bu durumu metin yorumu açısından göstermeye çalıştım. Böylece birinci düzeyde söylemek istediklerim, buraya kadar yapmış olduğum açıklamalar ile yeterince aydınlığa kavuşmuştur kanısındayım.

Şimdi bu yer adlaması Ergene Kon'u, ikinci bir düzeyde, filolojik düzeyde ele alıp gözden geçirelim. Bu konuda B metninin verdiği bilgiyi hatırlayalım: 'Oraya <yani indikleri ve

ERGENEKON DESTANI

yerleştikleri ovaya. D: Y.> Ergenekon adını verdiler. Ergene dağ kemi, Kon dik demektir. Orası dağın doruğu idi.³² Şimdi metnin bu ağıklamasına dikkatle bakalım ve dört yanı dağlarla çevrili ovayı düşünelim. Ve oradan açılan yol ile, geniş düzlüklere veya Altay dağları eteklerine çıkan insanları düşünelim. nce, bu insanların türediği ve çoğaldığı yerin ‘dağ doruğu’ olmadığı, bir ova olduğu bu metinden bellidir. Bu ovaya doruğun öte yakasından aşağı uzanan, veya dolana dolana inen bir yol ile vardıkları ve indikleri bu ovada 400 yıl yaşayıp çoğaldıktan sonra, buraya sığmayınca dağı eritip yarararak açtıkları kapıdan dışarı çıktıkları da yine metinde açıkça anlatılmaktadır. Öyleyse, kime ait olduğu belli olmayan, ama metinde yer alan adlama yazımı ve adlama öbeği ile ilgili elemanlara yapılan yakıŐtırmalar ve açıklamalar tamamen yanlıŐtır. Bu yanlıŐlık nereden kaynaklanıyor, sorusunun yanıtı ‘Ergene Kon’ sorununda gizlidir. Çünkü, bu adlama her ne ise, inilen yere, sonsuz ve geniş diye tanımlanan ovaya verilen addır. Ama bu ad, aynı zamanda o önemli gün ile, özgürlük ve kurtuluş günü ile de, bađlaŐık bir addır.

Bu söz öbeğinde, ova adında yer alan iki kelime vardır: ‘Ergene’ ve ‘Kon’. ‘Ergene’ sözcüğüne metin yazarı veya mstenhis, ‘dağ kemi’ anlamı yüklemiŐtir. Bu ad, ilk kez ReŐiddin’in CmiTevrih adlı eserinde yer alır.³³ B metnine de, buradan aynen geçtiği ve sonradan Türkler arasında bu biçimiyle yayıldığı kanısındayız. Ergene sözcüğü, Türkçe’nin belli başlı tarihi sözcükleri içinde yer almamaktadır. Tarama Sözlüğü’nde de görülmemektedir. Derleme Sözlüğü’nde bu sözcük, ‘dağ beli’ anlamıyla sadece bir yerde geçmektedir.³⁴ Bu sözcüğe bu anlamıyla başka bir yerde tesadüf edilmemiŐtir. Türk dilinin tarihi sürecinde, bu ‘yanlış’ kayıt ve ‘yanlış anlam yükleme’ dışında, eski Türk yurdu üzerinde böyle bir yer adına hiçbir tarihi kayıt mevcut değildir. Ova ve ırmak adı olarak Trakya’da görülen ‘ergene’ örneğinin ise, ‘dağ kemi’, veya ‘dağ beli’ anlamları ile ilgisi yoktur. Trakya bölgemizde, etrafı alçak yükseltiler ile çevrili bir bakıma öteki yerlerden bağımsız ovaya, ‘Ergene Ovası’ veya ‘Ergene Teknesi’ adı verilmiştir.³⁵ Bu adda da, sözcük yine bir niteleme işlevi görür ve ovanın öteki yerlerden bağımsız ve zgr bir yer olduğuna işaret etmiş olur. Bu sözcüğün burada yüklendiği anlam ile metinde yapılan açıklaması arasında bir ilgi bulunmamaktadır. Burada da işlevi, nitelemesi, özgürlüğü, kendi baŐınalıđı ifade etmesinden ibarettir.³⁶ Ergene sözcüğünü Doerfer, Moğolca sayılmaktadır.³⁷ Türk diline ait ‘erk’ten türetilmiŐ ‘erkin’ sözcüğünün Moğol dilindeki telffuzu ‘ergene’dir savı ileri sürülmüŐ olsa idi, bu sav bizim için de, kabul edilebilir bir görüş olabilir. Fakat, sözcüğün kaydına bakılarak ve kayıt biiminin özellikleri dikkate alınmadan köken itibarıyla aslının Moğolca olduğu söylenemez. Biz bu görüŐe katılmıyoruz ve doğru bulmuyoruz.

‘Kon’ sözcüğüne Ebulgazi Bahadır Han, ‘tiz’ ve ‘tkr’ anlamlarını verir. ‘Keskin’ demektir. Aynı sözcüğe, seçtiğimiz B metnine bağlı olarak, A. B. Ercilasun, ‘dik’ anlamını vermektedir. Tarihi Türk dili metin ve sözlüklerinde bu anlamda böyle bir sözcüğe rastlanmamıŐtır. Kaşgarlı’da ve eski Türk yazıtlarında yoktur. İbarenin her iki sözcüğüne ‘Erkene kun’ biçiminde Türk dilinin fonolojisi, morfolojisi, söz dağarcığı ve ağızları ile ilgili Muhammed MahdO X#n tarafından Fars dilinde yazılmış ‘Sanglax’ adlı eserde rastlanmaktadır. Bu eserde de, yine öncekilere benzer açıklamalar vardır. Bu eser, G. Clauson tarafından incelenmiŐ, çeşitli açılardan değerlendirilerek söz dağarcığı, kategorik dizinler ile gösterilmiştir. Clauson, söz konusu ibare için Şu açıklama ve yorumu verir: ‘Erkene kun: ‘the loffy centre of a mountain’; imaginary etymology of a geographical name.’ Faksimile ile birlikte eseri yayımlayan Clauson, kaynaklarda yer alan ve sürekli tekrarlanan ‘hayal’i açıklamalarına işaret etmiŐtir. Sanglax’in en önemli özelliği, eseri hazırlayan M. M. X#n’in bizim bilmediğimiz bir Türkçe ve bir Farsça ‘Oğuz name’ nüshasından istifade etmiş olmasıdır. Gramerde, pek çok eserin yanı sıra, her iki eserden yapılmış alıntılar vardır ve burada edinilen bilgiler, bilinenlerden farklıdır.

ERGENEKON DESTANI

Farsça yazılmış bu eser Clauson'un tahminine göre 1759 yıllarında yazılmış bir nüshadan gelmektedir. Tarama Sözlüğü'nde de yoktur.³⁸ Derleme Sözlüğü'nde, ilk sözcük gibi (!), bu sözcüğün de, bir yerde kaydı geçer ve anlamı, B metninde olduğu gibi, 'dağ kemeri' diye verilir! Derleme Sözlüğü'nde görülen bu 'tek' örnekler ve benzer anlamlar, bu iki sözcüğün, metinde geçen anlamlarıyla bir işgüzarlık sonucu, bu sözlüğe sokulmuş olduğunu gösterir.³⁹ Bunları 'doğru' diye algılasak, karşımıza daha içinden çıkılmaz bir durum çıkar. O da şudur: 'Ergene Kon' demek <Tarama Sözlüğü anlamlarına göre> 'Dağ Beli Dağ Kemer'i'. Bu durum, Türk dilinin gramer yapısına, anlam yükleme ve adlama tutumuna aykırıdır. Türk dilinde buna benzer bir adlama örneği yoktur. Bu uydurma yakıştırmaya başka bir yerde rastlamak da, imkânsızdır.

Ebülgazi Bahadır Han'da ve çözümleme için seçtiğim B metninde verilen karşılıkları dikkate alırsak, 'Ergene Kon' adlama öbeğinin karşılığı, ilkinde; 'Dağ kemeri keskini'; ikincisinde: 'Dağ kemeri diki' olur. Türkçe bakımından bu adlamaların her ikisinin de, 'yanlış' olduğu çok açıktır. Türkçede niteleme sona gelmez. Eğer bu sözcük öbeği Türk dilinde, Türkçe sözcüklerden kurulu ise ve bu sözcüklere yüklenen anlamları 'doğru' kabul ediyorsak, o zaman, adlama öbeğimizde bulunan sözcükler şöyle dizilmiş olmalıydı: 'Kon Ergene'. Bu durumda ad tamlamasının anlamı da, 'Dik Dağ Kemer'i' olurdu. Böyle bir tamlama Türk dili grameri bakımından da doğrudur. Ama, bunun elimizdeki tamlama ile uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığı gibi, yazmalarda herhangi bir kaydına da rastlanmaz. 'Dik Dağ Kemer'i' tamlamasının Moğolca tam karşılığı da, yine Türk dilinde olduğu gibi benzer bir gramer yapısı içinde karşımıza çıkması 'Kon Ergene' olması icap eder. Fakat söz konusu dilde böyle bir tamlama yok, bulamadık. Bulduğum bir benzer tamlama vardır; o da, 'Gün Ergi' tamlamasıdır.⁴⁰ Moğolca bu tamlamanın Türkçe tam karşılığı da, 'dik yamaç' olur. Bu durumda 'gün ergi' ile 'Ergene Kon' adlaması arasında da, anlamca herhangi bir benzerlik yoktur. Bundan, söz öbeğimizin Moğolca olmadığı çıkarımına varabiliriz. Tamlamanın Farsça olmadığı da biliniyor. Bunu, Kazvinli Hâce Reşideddîn'in ve Ebulgazi Bahadır Han'ın yazmalarında yer alan açıklamalardan anlamaktayız.

Söz konusu B metninde, sorunu çözümlenmeye yardımcı olan ikinci bir 'yanlış' açıklama daha vardır. O da şu: 'Orası dağın doruğu idi' cümlesi. Bu açıklama ile ne adın, ne de tanımlanan yerin bir ilgisi vardır. Çünkü, adlama, dört bir yanı yüksek dağlar ile çevrili bir ovaya yapılmıştır. Dağın doruğu ile bir ilişkisi yoktur. Verdiğimiz tasvirler dikkatle gözden geçirildiğinde bu durum kolayca anlaşılır. 'Buraya' sözü, bu ovaya, bu yere, yani indikleri düzlüğe ad verdiklerini açıkça vurgulamaktadır. Bu ovanın, dışarıda bulunan düzlükler ile aynı seviyede bir derinliğe sahip olduğunu çıkış yolunun, yüklenmiş bir devenin geçebileceği derin ve dar dağ yarığı yolunun açılmasından anlıyoruz. Tepeden düze kadar bu yolu açmak için, körük ve odun yığını kuruluyor. Dağın içindeki düzlükte bulunan insanlar, sürüler ve yükler ile bu yoldan geçirilip dışarıya, yine geniş bir düzlüğe çıkarılıyor.

Konu ile ilgili iki düzeyde yapmış olduğum bu açıklamalar ışığında diyorum ki; Türklerin yeniden türeme yeri olan bu yere verilmiş ad, ilk kez ya Reşideddin tarafından, yahut müstensihler tarafından 'Ergene Kon' biçiminde 'yanlış' kaydedilmiş ve bu yanlış sürüp gitmiştir. Söz öbeği doğru anlaşılamadığından dolayı da, metin içinde bu 'yanlış' ve yakıştırmaya açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu 'yanlış' sonraki zamanlarda da, metinde olduğu gibi, aynen tekrarlanmıştır. Tarihi metinlerde yer alan yanlış açıklamaların, yine bu metinlerde yer alan her iki tasvir ile çelişkili olduğu uzun süre gözlerden kaçmıştır. Bu çelişki, iki düzeyde yapmış olduğum biçim ve içerik incelemesiyle anlaşılır doğrulukta ortaya çıkmıştır. İlk tasvirde, buraya vardıkları ilk gün, tutsaklıktan kurtuldukları, kendilerini özgür hissettikleri, egemenliklerini korudukları, güven içinde, kendi başlarına korkusuz geçirdikleri ilk gündür. Bundan dolayı, buraya bu günün anlamını ifade eden söz öbeğini

ERGENEKON DESTANI

ad vermişlerdir. Bir süre sonra da, bu 'özgürlük' alanı, onlar için 'yeniden' tutsaklık alanına dönüşür. Özgürlüklerini, hareketlerini kısıtlayıcı bir 'zindan' yeri olur. Bu 'zindan'dan çıktıkları gün de, yine özgürlüklerine kavuştukları böylesi 'aziz' bir 'yeni' gündür. O ilk gün de, çıkanlar için önemli 'aziz' bir gündür. Bayram edilecek bir gündür. Öyleyse bugün, nasıl bir gün adı olmalıdır ki, hem böyle bir gün ile, hem de Kıyan ile Nüküz'ün Tanrı'ya şükrettikleri ilk gün ve o gün yaptıkları yer adlaması ile uyumlu bir 'ilk' gün adı olsun?

Bana göre, bu her iki durum ile uyumlu olması icap eden ad 'Ergene Kon' değil, 'Erkin Kün' olmalıdır. Türk dilinde 'erk' sözü eskiden beri vardır. 'Saltanat sözü ve buyruğu geçerlik, kudret, iktidar, gücü yeterlik' anlamları yanı sıra; bu sözün, 'irade, hürriyet' karşılıkları da, sözlüklerimizde yer alır.⁴¹ İlk sözcüğümüze, 'erkin'e tarihi sözlüklerimizde rastlayamadım. Yeni zaman Türk dili sözlüklerinde, özellikle Türkistan Türkleri arasında, bu sözcük 'erkin' diye kullanılır. Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Uygur Türkleri arasında 'hür', 'hürriyet' ve 'özgürlük' karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴² Türkiye Türkçesi Söz Derleme Sözlüğü'nde de, buna uygun tanımlara rastlıyoruz.

Derleme Sözlüğü'nde bu sözcük: 'erkilik/erkinlik' ve 'erkinlik' biçimlerinde tespit edilmiş ve 'özgürlük' anlamı yüklenmiştir. Ve bir de yardımcı fiil ile maddeleştirilmiştir. 'Erkin koymak: Serbest bırakmak' biçiminde.⁴³ B metnimizde yer alan ilk günün anlam ve öneminden olduğu kadar, metnin verdiği 'kurtuluş günü' açıklamasından da, sorumuzun ilk sözcüğünün hür, özgür, serbest, kendi başına olma anlamlarını veren 'erkin' sözcüğü olduğu kanısına varıyorum. İçeri girildiğinde de, dışarı çıkıldığında da, bu hür, özgür olma günü kutsanacak, unutulmayacak, bayram edilecek bir gün, tutsaklıktan kurtuluş günüdür. Ad öbeğimizin ikinci kelimesi ise, 'Kün', yani 'gün'; tüm Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde takvim günü olan gündür. Bu filolojik gerçekler bize, Türklerin türeme yerine verilen ad öbeğimizin: 'Erkin Kün' tamlaması olduğunu gösterir. Söz konusu adlamanın Türkiye Türkçesinde bugünkü tam karşılığı, 'Özgür Gün' veya 'Özgürlük Günü' olmaktadır.

Türklerin bu türeme yerinden, 'Atalar Mağarası'ndan bir törenle ve bir töre düzeni içinde çıktıkları ve bu törene ve töreye uymadan dışarı çıkanların nesillerinin de, sürekli bunun cezasını çektikleri yine bu metinlerden anlaşılmaktadır. Başlarında Börteçine <bana göre de, Börteçine= Böri Tigin olmalıdır> adlı bir han vardır.⁴⁴

Türkler bu özgürlük ile ilgili ilk günü kutlama töreni ardından her yıl, aynı ay, aynı gün ve aynı saatte bu töreni tekrar etmişlerdir. Bu kurtuluş gününü 'aziz' bir bayram saymışlardır. Ben, Türklerin bu 'aziz' gününü, bu tutsaklıktan kurtuluş gününü, özgürlüğe, bağımsız, egemen, kendi başına korkusuzca hareket etme gününü ve bayramını, "Türklerin, özgürlük, bağımsızlık günü bayramı" olarak görüyorum. Türkler, o gün, özgür oldukları, özgürlüğe kavuştukları, tekrar yeryüzüne, ata yurtları 'yeryüzünün memeleri'ne geri döndükleri için, bu güne: 'Erkin Kün' demişlerdir. Kıyan ile Nüküz de, tutsaklıktan kurtulup özgür yaşayacakları 'Atalar Mağarası' bu yere, bu ilk özgürlük gününü yer adı olarak koymuşlardır. Dolayısıyla, 'Atalar Mağarası' adı, 'Ergene Kon' değil; 'Erkin Kün'dür.⁴⁵ Ve bu 'aziz' günü ve bugünün adını Türkler unutmamış, hem Atalar Mağarası adı, hem de, oradan kurtuluş günü bayramı adı olarak saklamışlardır. Ben bu bayrama, artık doğrusu ile, 'Erkin Kün Bayramı' diyorum.

Yer adı ile ilgili tanımlamanın ikinci sözcüğüne ilişkin iki görüş daha ileri sürülebilir. Bunlardan biri 'kon'un koyun anlamına gelebileceği ihtimalidir. O zaman tamlamamız, 'Özgür koyun' olur. B metninin kahramanlarına bu yabanî koyunlar öncülük edip söz konusu ovaya indirmiştir. Hepsini burada kendi başına, özgür yaşayan koyunlardır. Ancak bu ihtimali, metinde yer alan ve yabanî koyun veya geyik anlamına gelen 'arqar' sözcüğü

ERGENEKON DESTANI

ortadan kaldırmaktadır, kanısındaım. Arqar, yaban koyunu veya yaban geyiği, yahut yaban keğisi anlayışı ile yazıtlarda damga gibi kullanılmıştır. Eski Türkler arasında arqar'ın has adlarından birinin, özel bir türünün adının Elig/İlig/Elik olduğu ve bunun, Karahanlı hanedanlığı döneminde Elig/İlig biçiminde hem damga ve hem de bir unvan gibi kullanıldığı ve bütün bunların meşrutiyet ile ilgisi bulunduğu kanısındaım. Ayrıca, Bengü Taş Bitiği Yazıtlarında arqar damgasının, ejderha (canavar) figürünün bir araya getirilmiş olması ve tuğ ucunda br başı figürü bulunması, tamamen meşrutiyet sorunu ile ilgilidir. Bütün bunların süsleme amacıyla bir araya getirilmedikleri, hanedanlığın bu sorunuyla ilgili oldukları açıktır. Bu bakımdan, Türklerde iktidar meşruiyetinin dayandığı kaynakların çok iyi öğrenilmesi ve anlaşılması icap eden bir konu olduğu üzerinde ısrar etmekteyim. İkinci görüş ise, 'kon' sözcüğünün kom/yurt, ülke anlamında bir sözcük gibi tasarlanmasıdır. Fakat bu sözcüğün 'kon' biçimi 'yurt, ülke' anlamları ile eski sözlüklerde ve tarihî kaynaklarda görünmüyor.⁴⁶ Sadece 'kon' fiilinden 'konuk olunan yer' ve 'konulan yer' anlamlarında 'konak' ile 'konduk yurt' gibi iki adlanmaya rastlanmıştır. Farazi olarak sözcüğün böyle bir anlamı olduğunu var sayarsak, tamlamanın karşılığı bu kez de, 'zgr ülke' olur; bu açıklama metninde dağın adı ile ilgili ileri sürülmüş görüşlerle çelişir. 'zgr ülke' tanımını doğru kabul edersek, adlamanın dağa değil, ovaya yapılmış olduğu gerçeği ile karşılaşılmış olunur. Ancak, bu ihtimallerin hiğbiri bize, kurtuluş günü ile ilgili bir çağrışım yapmadığı gibi, dayanakları <arqar=yaban koyun tercümesi ve qon'un, eski sözlüklerde ve tarihî kaynaklarda yurt ve ülke anlamlarında yer almamış olması gibi> da yeterince sağlıklı görünmüyor. Bu nedenle, biz, yukarda ifade etmiş olduğumuz açıklama ve gerekçelere istinaden adlamanın ilk biğiminin 'Ergene Kon' değil; 'Erkin Kn' olduğu düşüncesindeyiz. 'Ergene Kon' biğiminin ilk adlamanın yanlış kaydı sonucu ortaya çıktığı, anlamı bu hâliyle kestirilemeyen sözcüklere sonradan yakıştırma açıklamalar getirdiği anlaşılıyor.

Tarihi kaynaklarımızda bu 'Erkin Kn Bayramı, Türk takvimine göre yılın ilk ayı ve yılın ilk gününde kutlanırmış. Bundan, bu bayramın, Türkler arasında aynı zamanda, Türk yılbaşı günü olarak da kutlandığı söylenebilir. Türkler, bu özgürlük gününü, aynı zamanda takvimleri için bir başlangıç günü seçmiş olmalıdır. Büyük hayvan sürüleri ile Erkin Kn'den dışarı çıkışlarının da, ilkbahar ayı başında olması, akla ve mantığa en uygun zamandır.⁴⁷ Türklerin 'yeniden dirilişi' ve türemesi, tabiatın uyanışı ve özgürlüğe kavuşması, toplumda iç ve hareket yeteneğinin eyleme geçmesi, tarihi ve 'aziz' kurtuluş günü hatıralarının bu törenlerde birleşmesi, bugüne, toplumun sürekliliği açısından da kutlu bir anlam ve işlev yüklemiştir. Türkler, 'Erkin Kn Bayramı' törenleriyle, bir yandan geçmişi gelecek kuşaklara taşımış, bir yandan da, bu kuşaklara, özgürlüğün değerinin, korunması gerektiğini anlatmıştır. Bugün de, 'Erkin Kn Bayramı', bu tarihi işlevini yerine getirerek geleneğini sürdürmekte ve bizleri geleceğe taşımaktadır. Türk toplumunun bu tür kurumları <=gelenekleri>, tarihi srekliliğimizin ana kaynaklarıdır.

Günümüz dünya Türklüğünün bu bayramı, eskiden olduğu gibi, gerçek adıyla 'Erkin Kn Bayramı' adıyla, "zgrlk Günü Bayramı" olarak kutlamalarını diliyorum. Bu, aynı zamanda, bugünü yaşayanların geçmişi geleceğe taşıma sorumluluklarıyla bağlı bir davranış ve tutum olacaktır.

Ek Metinler ⁴⁸ (Bozkurt Efsanesi ile İlgili Metinler)

Türk <t'uchueh>lere gelince, bunlar Hun <Hsiungnu> lardan bir uruğdu. <Bunlar> Ashihna adını taşıyordu. <Ashihna soyundan gelen bu boylar> kendi başlarına ayrı olarak yaşıyorlardı. <Bu boylar> bir zaman sonra bir komşu ülke tarafından yenilgiye uğratıldılar; bütün soy ve soplaları tamamen yok edildi. <Bunlardan yalnız> bir ocuk <arkada> kalmıştı

ERGENEKON DESTANI

ve on yaşında idi. Askerler onun küçük olduğunu görünce öldürmeye kıyamadılar. Bunun üzerine onun ayaklarını kestiler; sazlık ve bataklık <bir yere> attılar. Orada bir dişi kurt vardı. <Kurt çocuğu> etle besledi. <Bir zaman sonra> çocuk büyüdü ve <bu dişi> kurt ile birleşti ve <dişi kurt çocuktan> hamile kaldı. Adı geçen <komşu ülkenin> hükümdarı bu çocuğun hala hayatta olduğunu işitince, onu öldürmek için <üzerine> yeniden <adamlar> gönderdi. Gönderilenler, onun <dişi> kurt ile birlikte olduğunu görünce, kurdu da öldürmek istediler. Bunun üzerine <dişi> kurt, Kaoch'ang ülkesinin kuzeyindeki dağa doğru kaçtı. <Bu> dağda bir mağara vardı. Mağaranın içinde <üstü> zengin ve münbit çayırırlarla kaplı bir düzlük vardı. Bunun etrafı yüzlerce li <genişliğinde> idi. Dört tarafı da dağlarla çevrilmişti. Kurt bu <mağaranın> içine <girip> saklandı ve <burada> on erkek çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdü. Dışarıdan kız isteyip <getirip> evlendiler ve <bu kadınlar on çocuktan> hamile kaldılar. Bundan sonra <oğlanların> her biri bir soy sahibi oldu. Ashihna da bu soylardan biri idi. Bunların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüzlerce aile oldular. <Aradan> birkaç nesil geçtikten sonra, beraberce mağaradan çıktılar. Ve <dışarı çıkınca burada> Juju'lara tâbi oldular. Chinshan <Altay>'ların güney eteklerinde <yaşayarak> Juju'ların demircileri oldular.'

Bu metin <Chou shu. 50 Pekin: Chunghua shuchü yayını, 1995 (6. baskı). Cilt: 3, sh. 907> İsenbike Togan tarafından Çince'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu yardımı için sonsuz teşekkür ederim.

2. Türklerin türeme efsanelerinin tarihi kaynaklarda yer alanlarının büyük bir kısmı B. Ögel tarafından Türk Mitolojisi adlı eserinde toplanmış ve esası bozmadan, onun deyiimiyle ruhuna ve döneminin anlayışlarına göre yorumlanıp değerlendirilmiştir. Bu büyük araştırmacının eserinde yer alan konumuzla ve Kök Türklerle ilgili gördüğüm kurttan türeme metinlerini, okuyucunun bir karşılaştırma yapmasına kolaylık olsun diye, sırasıyla aşağıya alıyorum. Bunların ilki, Chao Sülalesi tarihinin 50. kısmında yer alır.

2. a. "Göktürkler (T'uchüeh), eski Hunların (Hsiungnu) soylarından gelirler ve onların bir koludur. Kendileri ise, Aşina (Ashihna) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar. Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlubiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler. (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi). (bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi.

Çocuk, bu şekilde büyüdüktan sonra da, dişi kurtla karıkoca hayatı yaşamağa başladı. Kurtta çocuktan bu yolla gebe kaldı. (Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren (Lin memleketinin) kiralı, bu çocuğun hâlâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yanyana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kaoch'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdü ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (İşte Göktürk Devleti'nin kurucularının geldikleri), Aşina ailesi de (bu Onboy'dan) biridir. Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan

ERGENEKON DESTANI

çıktılar. Jujulara (yani, Juanjuan devletine) tabî oldular. Altay (Chinshan) eteklerinde yerleştiler. Bundan sonra da Juanjuan Devleti'nin demircileri oldular..." <B. Ögel, Türk Mitolojisi. Sh. 2021>

2. b. Kök Türkler ile ilişkili ikinci türeme efsanesi metni Sui Sülâlesi tarihinde yer alır. Öncekinin biraz değişmiş bir şeklidir. İkinci metnin çevirisi Ögel'de şöyledir:

"Bazıları şöyle derler: Bir rivayete göre (Göktürklerin) ilk ataları, HsiHai, yani BatıDenizi'nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından, onların kadınları, erkekleri (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türklerin hepsini öldürdükleri halde), yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi.

Bununla beraber, onun da kol ve bacaklarını keserek, kendisini "BüyükBataklık"ın içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün, et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt, karıkoca hayatı yaşamağa başlamışla ve kurt da, çocuktan gebe kalmıştı. (Türklerin eski düşmanı Lin devleti, çocuğun halâ yaşadığını duyunca), hemen adamlarını göndererek, hem çocuğu ve hem de kurdu öldürmelerini emretmişti. Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman, kurt onların gelişlerinden daha önce haberdar olmuş ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve (daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı.). Buradan kaçan kurt, (Batı)Denizi'nin doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kaoch'ang (Turfan) 'in kuzey batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da, çok derin bir mağara vardı. (Kurt, buraya gelince), hemen bu mağaranın içine girmişti.

Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştan başa ot ve çayırıklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de, aşağı yukarı 200 milden fazla idi. Kurt, burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devleti'ni kuran) Aşına ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu" <B. Ögel, Türk Mitolojisi, sh. 2223>.

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 3 Sayfa: 527-543

Dipnotlar :

1. Bu çalışmamda büyük tarihçimiz Togan'ın (1890-1970) teksir suretiyle bir araya getirilmiş ders notlarından ve henüz yayımlanmamış Türklerin Menşe Efsaneleri adlı eserinden yararlanılmıştır. Zeki Velidi Togan arşivinin muhtevası hakkında N. Togan adına 'Kaynakça'da yer alan makaleden bilgi edinilebilir.
2. Burada sözünü ettiğim önemli çözümler ve incelemeler için, Togan, Atsız, Ögel, Sinor, Beckwith, DeWeese, Clauson, Klyashorny, İnan, Divitçioğlu, Eberhard ve Yamada gibi araştırmacıların 'Kaynakça'da verdiği eser ve yazılarına bakılabilir. Söz konusu araştırmacıların gönderme yaptığı, Kaynakça da gösterdiği eserler büyük bir yekün tutmaktadır. Elinizdeki kaynakçada, araştırma yapacaklara bir kolaylık olsun diye, gösterebildiklerimin ve dolaylı erişebildiklerimin bir kısmını belirtmekle yetindim. Bunlar ve bunların gönderme yaptığı eserlerde, metinlerin muhtelif açılardan ele alınıp değerlendirdiği ve bu konuyu önemli görüşler ileri sürüldüğü görülecektir.
3. Bu konuda ileri sürülen yeni görüşler, varsayımlar ve eleştiriler, kaynakçada yer verdiğim Togan Clauson, Beckwith, Sinor, Klyashorny, Torday ve Gumilyev'in eser ve makalesinde vardır. Bunlara yeri geldiğinde kısmen değinilecektir.
4. Umumi Türk Tarihine Giriş adlı eserinde Togan, muayyen ölçüde bu meselelere temas etmiş, Tarihte Usul adlı eserinde ise, söz konusu malzemenen nasıl yararlanılması icap ettiğini açıklamaya

ERGENEKON DESTANI

çalışmıştır. Türk tarihçiliğinin bu mevzuda ortaya koyduğu yeni bir çalışmanın varlığını bilmiyorum. Bahis konusu metinler, ne dün, ne de bugün, tarihi gerçekçilik, tarihî olguların varlığı açısından tarih öğrenciliği ciddiyetiyle tahlilî ve terkiî bir çalışmaya kavuşmuştur, denemez. Destanî ve efsanevî metinler üzerinde bu tür ciddi bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

5. A metni diye seçtiğimiz metin B. Ögel'in eserinde yer alan çeviriye dayanmaktadır. Tabiatıyla, onunla birlikte, Ek Metinler'de sunduğum çevirilerden de gerektiğinde yararlandığımı belirtmeliyim.
6. Eserin yazarı, muhtelif nüshaları, mahiyeti ve özellikleri hakkında Togan ve Ateş tarafından yapılmış açıklamalardan istifade edilebilir.
7. Bu konuda kendi sözlerinden yapmış olduğumuz önceki alıntıya bakılmalıdır.
8. Bu hitap, Ebulgazi Bahadır Han'a aittir.
9. Bu eserin muhtelif zamanlarda muhtelif neşirleri yapılmıştır. Türkiye Türkçesi çevirileri de vardır.

[Ahmed Vefik Paşa, Rıza Nur, A. B. Ercilasun ve N. Atsız, B. Ögel neşirleri (Eserin çeşitli zamanlara ait baskıları için Zeki Velidi Togan'ın 'Ebulgazi Bahadır Han' makalesine bakılabilir)]. Farsça metnin orijinalini, İngilizce çevirisinin ve bu çeviride geçen Ergene Qon ile ilgili parçaların ve eşdeğer Farsçalarının temini Evrim Binbaşı'ya borçluyum. Münecimbaşı tarihinde geçen bilgiye de, onun uyarısıyla eriştim, kendisine teşekkür ederim.

10. İncelemede kullandığım Türkiye Türkçesi metni Ahmet B. Ercilasun neşridir.
11. Ergene Qon lafzı ile ilgili yazma eserlerin bir kısmı DeWesee tarafından kaydedilmiştir. Eserinin ilgili kısmına bakılabilir.
12. İlk cümlede bile, efsanenin kime ait olduğu açıkça bellidir. Ama bu ayrışma Bodun <Maodun> Kağan ile babası Tuman arasında vücuda gelen ayrışmaya <yer ve boy itibarıyla> mı işaret ediyor? Yoksa bu ayrışma, babası Kara Han arasında geçen çekişme ardından bütün iller üzerinde hâkimiyet kuran Oğuz Han zamanıyla mı ilgilidir? Metinler, benzer zamanlar, benzer durumlar binişmesini karşımıza çıkarıyor ise, bu onların tabiatından ve zaman içinde yürüyüş biçimlerinden kaynaklanıyor demektir. Ama, efsanenin açıkça Oğuz soyu Türklerine ait olduğunu Oğuz Han'dan inen İl Han'ı tarif ederken metin ifade ediyor.
13. Uluğ Türkistan'ın tarihini doğru anlama açısından karşımıza çıkan bu karışım olgusunun ve 'yeniden' boy adı alma meselesinin, tutsaklığın durumunun ve anlamının tabiatını öğrenmeye ihtiyaç olduğu açıktır. İsenbike Togan, kaynakçada yer alan eserinde bu sorun üzerine durmaktadır. Daha doğrusu, boyların yapılması ve yeniden yapılanması sorunu üzerine odaklanmaktadır. Tarihimizin yazımı ile ilgili en önemli sorunlardan biri budur. Zeki Velidi Togan Bugünkü Türk İli (Türkistan) Yakın Tarihi adlı eserinde, Türk boylarının karışımları ile ilgili çok değerli açıklamalar yapar. Bu konuda ciddi araştırmaların sürmesi gerekir kanısındayım. Tabiatıyla meseleyi bir hanedan tarihçiliği gibi, bir 'boy' tarihçiliği anlayışına hapsetmek öğrenilmesi icap eden mahiyetin ortadan kaybolmasına yol açar.
14. Metinlerde geçen iki isim dikkati çekicidir. Bunlardan biri 'Kıyan' ve öteki 'Nüküz'. Öteki müstensih hataları gibi, bu adların da yanlış kaydedildiği veya hatırlanmış olduğu kanısındayım. Eski Arap harfli alfabede, birbirine yakın noktalama ve birleştirme ile yazılabilen bu kelimeler, istinsah sırasında yanlış telâffuzlar sonucu yapılan kayıt hataları ile söz konusu isimler, kimi metinlerde asıl biçimlerini yitirmiş olarak tarihe geçmiştir. Kaşgarlı 'Kıyan' diye okunan bu sözcüğe 'dağdan kopup hızla kayan sel' anlamı veriyor. Açıkça sözcüğün kayfili ile ilgili olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla bu adın 'Kayan' olması akla uygundur. Belki de ilk biçimi 'Qayıgan' veya Qayıg' idi. Nitekim Oğuz boyları arasında Qayı boyunun varlığı bu manada bir açıklama istemez. Nüküz adı da aynı durumdadır ve yakıştırma bir kayıttır. Bu adın doğrusunun 'Toquz' olduğunu düşünüyorum. Oğuz Han soyundan inen İlhan'ın oğlu, yeğeni ve gelinleri hiç şüphesiz Türk dilinde anlamı olan sözcükleri ad almış olmalıdır. Bu konuda kimi görüşler için kaynakçada Tansel'in yazısına bakılabilir.
15. Börte Çene (Çin) ve muhtelif şekilleri üzerinde çokça görüş vardır. Ben bu adın da pek çoğunda olduğu gibi yanlış kayıt sonucu ortaya çıktığı kanısındayım. Din merkezli kültür etkisi ile bu şekil aldığı veya tahrif olduğu kanısındayım. Adın aslının Togan tarafından yapılmış açıklamaya uygun olduğunu kabul ediyorum. Togan 'Bozkurt Efsanesi' adlı makalesinde bu konuya şöyle bir açıklama getiriyor: (Moğollarda D. Y.) "Tegin" kelimesi mesela Ottegin'nin "Otçegin" telaffuzunda olduğu gibi, T harfi Ç telâffuz edilmiştir. Cengiz'in ecdadına ait rivayetlerde birçok Türkçe kelimelerde başlangıç T, Ç, ile telâffuz edilmiştir. "Börü Tekin" ismi Börü Çegin" ve sadece telâffuz olunmuş ve bunun manasını bilmeyen Moğollar "mavi gözlü" olduğuna dair etimoloji uydurmuşlar. Kurt tarafından beslenmiş olan iki Türk'e BöriTekin, yani kurt prens denilmiş'. Börte Çene veya Börte Çino/e adının da (Börü Tegin) 'nin yanlış hecelenmesi veya hece kaynaşması sonucu Moğol telaffuzu ile ortaya

ERGENEKON DESTANI

çıkılmış bir biçimdir.

16. 'Yeryüzünün memeleri' tabirinin Fransızcası Harun Güngör'ün 'Kaynakça'da yer alan incelemesinden iktibas edilmiştir.
17. Bu eserin tam künyesi kaynakçada verilecektir.
18. Türklerde kurdun kılavuzluğu konusunda, daha önce adı geçmiş araştırmacıların yanı sıra pek çok bilim adamı vardır, ama hepsini burada sıralamaya yer yoktur. Bu konuda en son bildiğim araştırma Özkul Çobanoğlu'na aittir.
19. Mirza Uluğbek'in ve S. Akhsikendi'nin eserleri <yazarın, XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir> bize farklı rivayetler anlatan eserler olduğunu teyit etmektedir. Ebulgazi de zamanında sözel rivayetlerden veya farklı kaynaklardan istifade etmiş görünüyor. Her hâlde, Çincenin dışında kalan eski Doğu ve Batı dilleri ile yazılmış kaynak eserlerin çok ciddi taranması, tespit ve incelenmesi, Türk tarihinin ufkunu yazım bakımından genişletecektir.
20. Türklerin tarih boyunca içeri/dışarı girip çıkmada kullandığı kapılar konusunda Togan'ın yayımlanmış eser ve makalelerinin pek çoğunda değinmektedir. Tuncer Baykara'nın eserinde bu eser ve yazıların bibliyografyası mevcuttur.
21. Daha önceki göndermelerden birinde Togan'dan iktibas ile, Tuman Han'ın yırtıcı hayvanların ve kurtların dilinden anladığına temas etmiştim. Kamların don değiştirme yolu ile bu kılıklara girdikleri inancı Türkler arasında yaygındır. Kalıntıları, Manas destanının Çokan nüshasında muhafaza edilmiştir.
22. Tanrı sözünün 'Teng eri' biçimi Togan'ın Umumi Türk Tarihine Giriş adlı eserinde yer alır. Türkler arasında tek Tengri etrafında biçimlenmiş sözel yapıllı ama sürekliliği olan bir Tengricilik inancının var olduğu, seçilecek kağanların meşruiyeti konusunda Tengri'nin önemli bir konumda bulunduğu Türk yazıtlarından anlaşılmaktadır. Bu metinler için Orkun, Ergin ve Tekin neşirlerine bakılabilir.
23. Bu konuda Radloff'un, Eliade'ın, Roux'un, İnan'ın, Divitçioğlu'nun ve Esin'in kaynakçada yer alan eserlerine bakılabilir.
24. Bu konuda D. Yıldırım'ın kaynakçada yer alan iki yazısına bakınız.
25. Bu konuda Gumilyev'in Qadim Türkler kitabında Çin vekayinamelerinden kayıtlar verilir.
26. Atalar Mağarası ile ilgili De Wesse'nin, Ögel'in, Eberhard'ın eserlerinde önemli açıklamalar ve notlar yer almaktadır.
27. Aparlar (MS. 22052), 'Büyük Türk Hakanlığı' merkezinde iktidar olmuştur.
28. Bu konuda daha önce yapmış olduğum gönderme ve açıklamalarda yanlış kayıtlar ile ilgili bilgi vermiştim. Ayrıca bu konuda Alizade'nin tenkitli metin neşrine bakılabilir.
29. Bana göre bu bayram Oğuz Türkleri içindir. Çünkü bu efsanenin gerçeğinde olduğu gibi Oğuz Kağan efsanesinde Moğol, zaten Oğuz Han'ın dedesidir.
30. Reşideddin'in yazmış olduğu Cami'üttevârih adlı eserde, 'Qavmi Qoqrat' başlığı altında bu boy hakkında bilgi verilirken, 'Bu kavim Ergene Qon'a gitmiş olan o iki şahsın <Qıyan ve Nüküz> neslindedir. Bu kavim, kimseye danışmadan herkesten önce <Ergene Qon'dan> dışarı çıktıkları ve o acele içinde ötekilerin ocakları ve körukleri üstüne basa basa geçtikleri için Moğollar, Qonqratların ayak ağrılarının sebebinin bu hareketleri olduğuna ittifakla inanırlar. ' <V. Reşideddin, Jami altavârih. [v. I, A. A. Alizade neşri]. Moskva, Akademia Nauk AZ SSR 1965>. Bu kayıt, Ergene Qon'dan belli bir düzen ve tören ile dışarı çıkıldığı ve bunun ilkyazın <baharın> başında, yılbaşı girince, otların yeşerdiği sırada yapıldığı tarzındaki düşüncemizi teyit eder nitelikte görülmektedir.
31. Sauma Chien'in yazmış olduğu Shih chi adlı Çin salnâmesinin Hunlar ile ilgili kısmında bu törenlerle ilgili bilgiler şöyledir: '<Hunlar>, her yılın ilk ayında <Mart> toplanıp kendi âdetlerine göre çeşitli kutlamalar ve ibadetlerde bulunurlar. ' Feny'e'nin yazdığı bir başka salnamede de buna benzer bir kayıt göze çarpar: 'Hunlar, örf ve adetlerine göre, <yılın> birinci <Mart>, beşinci ve dokuzuncu ayları olmak üzere yılda üç defa toplanıp Tanrı'ya kurbanlar sunup çeşitli törenler yapıyorlar. ' Chou sülâlesi tarihinin "Göktürk" kısmında, Hunlardan indikleri belirtilen bu Türklerin, otların yeşermesini yeni yılın başlangıcı saydıklarından söz edilir. Bir başka Çin salnamesinde ise, yine Göktürklerden söz edilirken, örf ve âdetlerinin aynı olduğu kaydedilir ve her yıl <birinci ayda, yılbaşında> hükümdar ve beyler eşliğinde Ata Mağarası ziyareti, anma törenleri düzenledikleri belirtilir. Bu kayıtlar, eski Türk tarihi ve kültür tarihi ile ilgili pek çok yerli ve yabancı araştırmada mevcuttur. B. Ögel'in, A. Haluk Çay'ın, O. Turan'ın, S. Divitçioğlu'nun eserlerinde yer alan gönderme ve kaynakçadan bu konuda

ERGENEKON DESTANI

istifade edilebilir. Ayrıca, bu kayıtlar toplanıp bir araya getirilmiştir. NuraniyeErkin H. Ekrem, 'Uygurlarda Nevruz Kutlamaları' adlı makalede Çince kayıtları bir araya toplamıştır.

32. Alıntı, Ercilasun neşrindedir.
33. 'Câmi'ütTevarih' adı çeşitli biçimlerde okunmuş, çeviriyazı ile verilmiştir. Künyeleri verirken araştırmacıların anlayışlarına uyulmuştur.
34. Derleme Sözlüğü'nün ilgili maddesine bakınız.
35. Türk Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine bakılabilir. Ayrıca bu çevrede yapılmış 'Ergene Köprüsü' hakkında, Müneccimbaşı'nın (16311702) Sahaifül Ahbar fi VekayiülAsâr veya Câmi'üdDüvel adlı eserin Müneccimbaşı Tarihi namıyla Türkçe yayımlanmış kısmında ilginç bir kayıt ve açıklama vardır: 'Bu yıl içinde <1428, D. Y. > Sultan Murad, yüz yetmiş dört tak üzerine Ergene Köprüsü'nü inşa ettirdiler. Köprü'nün iki tarafına büyük iki köy kurdurubunlardan birinin adı Ergenedirbu köylerin ahalisini tekâliften muaf tuttular. Köprü'nün yapıldığı yer, yol kesicilerin, hırsızların barınağı haline gelmiş bir bataklıkta. ' Müneccimbaşı bu eserini Arapça yazmıştır. Önemli bir tarihtir. Önce, şair Nedim tarafından tercüme edilmiş ve bu tercüme daha sonra yayımlanmıştır. Cumhuriyet çağında N. Atsız hayatını yazıp yayımlamış, Hasan F. Turgal 'Anadolu Selçukları' ve N. Lugal 'Karahanlılar' kısmını tercüme etmişlerdir. Osmanlı Hanedanlığı dönemi ise, İ. Erünsal tarafından yayımlanmıştır. Bu kayıta da, adın bataklık bir yere verilmiş olduğu anlaşılıyor.
36. Önceki göndermede yer alan maddedeki tasvirler bakılabilir.
37. Doerfer'in kaynakçada yer alan eserinin ilgili maddesi.
38. Bu sözcük aynı zamanda konağ'dan çıkma gibi gösterilmiş, 'konut, çadır' anlamları verilmiştir. 'Dağ kemeri' ise 'kon' için verilmiştir. Ayrıca, ağıl ve davar ağılı anlamında 'kom' sözcüğü ve çeşitli söyleniş biçimleri <kem, köm, kön, küm, konur gibi> verilmiştir. Yeni Tarama Sözlüğü'nde ise konfilinden 'konak' ve 'konduk yurt' maddeleri gösterilmiştir.
39. Çünkü, aynı mealde açıklamalar veya benzerleri verdiğimiz metinlerde de aşağı yukarı verilmektedir. Dolayısıyla bu sözcüklerin sözlüğe bir gayretkeşlik sonucu girdiği anlaşılmaktadır.
40. Lessing'in sözlüğünde bu maddeye bakılabilir.
41. Kaşgarlı'nın sözlüğünde vardır.
42. Ercilasun'un Türk Lehçeleri Sözlüğü, ilgili madde.
43. Derleme Sözlüğü ilgili maddeleri.
44. Bu konuya daha önce temas edilmiştir. Önceki ilgili göndermeye bakılabilir.
45. Atalar Mağarası ile ilgili yapılmış göndermeyi dikkate alınız.
46. Kaşgarlı ve eski yazıtlarda yoktur.
47. Otların yeşermesiyle sürüleri otlaklara çıkardıkları kaydı Çin vekayinamelerinde kayıtlıdır. Emet'lerin derlediği kayıtlara bakılabilir.
48. Bu makale için ricamı kırmayarak metnin yeni tercümesini hazırlayıp istifade etmemi sağlayan değerli tarihçi İsenbike Togan'a teşekkür ederim.

Kaynaklar :

[Kaynakçada doğrudan erişemediğimiz ama konuyla ilgili gördüğümüz önemli çalışmalara da, yer verilmiştir. Bunlar kaynakçada birer * ile gösterilmiştir].

- * Abu'lGâzî, Abulgasi Bagadur chani historia mongolorum et tartarorum, [İbrahim Halfin, trans. by. Ch. Frahn], Kazan 1824.
- * Abu'lGâzî, Abulgazi Bagadur Chans Geschichtsbuch der mugolischmongolischen oder mogorischen Chane [Messerschmid, trans. by Schenström], Göttingen 1780.
- * Abu'lGâzî, Rodoslovania turkmen: sochinenie Abu'l Gazi khana Khivinskogo, [ed. and tr. A. N. Kononov], MoskvaLeningrad 1960.
- Akshîkandî, Sayf adDîn, Majmû'atü'ttavârih, [Farcs. ed. T. A. Tagirdzhahov.], Leningrad, 1960.

ERGENEKON DESTANI

- Asimov, M. S., Ethnic problems of the History of Central Asia in Early Period, Moscow 1981.
- Ateş, Ahmed, "Câmi'atavârih Tenkidi Münasebeti İle", Türk Tarih Kurumu Belleten, [Ankara], Ocak 1961, C. XXV, S. 97, s. 2961.
- Ateş, Ahmed, Câmi'atavârih, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1958.
- Atsız, Nihal, Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1940.
- Atsız, Nihal, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1943.
- Atsız, Nihal, Türk Tarihinde Meseleler, Ankara, 1966.
- Banarlı, N. Sâmi, "Ergenekon Destanı", Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1971. C. I, s. 2527.
- Barfield, T. b, The Perilous Frontier, Oxford, 1989.
- Basilov, V. N. (ed.), Nomads of Eurasia, (trans. M. Zirin), Seattle, 1989.
- Bawden, C. R., The Mongol Chronicle Altan Tobçi, Wiesbaden, 1955.
- Baykara, Tuncer, Zeki Velidi Togan, Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1989.
- Berezin, N. İ., Sbornik letopisey. Istoria Monglov RaşidEddina, St. Petersburg, 1858 [tercüme]; 1861 [orijinal metin].
- Biçurin, N. J. A., Sobranie svedenij o narodax obitavşix v Srednej Azii v drevnie vremena, MoskovaLeningrad, 1950, t. I; 1952, t. II.
- Chavannes, Edouard, Documentb sur les Tkoukiue (Turcs) Occidentaux, St. Peterburg, 1903.
- Chavannes, Edouard. "Les pays d'Occident d'après le Wei lio", T'oung Pao. [Leiden], 1905, v. VI, ss. 519571.
- Chavannes, Edward, Documents sur les TouKiue (Turcs) Occidentaux, recueillis et commentes suivi de Notes Additionelles, St. Petersburg 1903, [reprinted in one volume: Paris, 1941; Taipei, 1969].
- Christopher I. Beckwith, 'On The Royal Clan Of The Turks' in The Tibetan Empire in Central Asia, Princeton, 1987, ss. 206208.
- Christopher I. Beckwith, The Tibetan Empire in Central asia, Princeton, 1987.
- * Clauson, Sir Gerard, 'Turks and Wolves' Studia Orientalia, [Helsinki] 1964; v. 28/2, ss. 1620.
- * Cleaves, F. W., The Secret History of the Mongols, Cambridge 1982.
- Çay, A. Halûk, Türk Ergenekon BayramıNevruz, Ankara, 1985.
- Çobanoğlu, Özkul, "Kılavuz Bozkurt Motifi...", G. Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kadri Erogan Hacı Bektaş Veli Armağanı, Ankara, 1997, sh. 165173.
- * Daffina, P., "La migrozione dei Wusun", Revista degli studi orientali, [Roma], 1969, t. XLIV, ss. 143155.
- Danişmend, İsmail Hami, 'Süryânî Mîkâil vakayinamesi', Türklük, [İstanbul], 1939. C. I; s. 1; s. 7480. (devamı müteabaki sayılarda).
- Dankoff, R., Compedium of the Turkic Dialects. Mahmûd elKâşgarî, [in collaboration with James Kelly], Harvard, 19821985, C. III.
- De Groot, J. J. M., Die Hunnen der vorchristlicken Zeitt, BerlinLeipzig, 1921.
- Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1972.
- Desmaisons, P. I., Histoire des Mogols et des Tatares par AboulGhâzi Behadour Khan, [Publiée, Traduite et Annotée par Le Baron Desmaissions], St. Petersburg, 1871, t. I; 1874, t. II.
- DeWeese, Devin, Islamization and native religion in the Golden Horde: Baba Tükles and cohversion to Islam in historical and epic tradition, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1994.
- Divitçioğlu, Sencer, Göktürkler, İstanbul, 1987.
- Doerfer, G., Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden, 1963. C. III.
- DuckChan Woo, 'Eski Türkler ve Eski Koreliler arasındaki İlişkiler', DTFC Doğu Dilleri Dergisi,

ERGENEKON DESTANI

- [Ankara], 1993, C. v. s. 2, s. 169175.
- Eberhard, W., Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942.
  - Ebu'lGâzi Bahadır Han, Şecerei Türk, (Bugünkü Türkçeye Terc. Rıza Nur), İstanbul 1925.
  - Ebu'lGâzi Bahadır Han, Şecerei Türk: Histoire des Mongols et des Tatares, (ed., trans. P. I. Desmaisons) St. Petersburg 1871, t. I; 1874, t. II [reprint, Amsterdam, 1970].
  - * Ecsedy, Hilda, 'Tribe and Tribal Society in 6th Century Turk Empire', Acta Orientalia Hungarica, [Budapest], 25 (1972), ss. 245262.
  - Ekrem, NERkin H. 'Uygurlarda Nevruz Kutlamaları', Nevruz Kutlamaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara 1995, s. 155166.
  - Elidae, Mircae, Le Chamanisme..., Paris 1951.
  - Elidea, Mircea, Shamanism, [Translated from the French by W. R. Trask]. Princeton, 2nd ed. 1978.
  - Ercilasun, Ahmet B., 'Ergenekon Destanı', Büyük Türk Klâsikleri, İstanbul, ÖtükenSöğüt, C. I, s. 5354.
  - Ercilasun, Ahmet B., Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara 1991/1992, C. III.
  - Ergin, Muharrem, Orhun Âbideleri, İstanbul 1970.
  - Erünsal, İ., Müneccimbaşı Tarihi (Müneccimbaşı Ahmet Dede), İstanbul, 1980?, [Tercüman 1001 Temel Eser nr. 37], C. III.
  - Ersin, Emel. İslamiyetten Önce Türk Kültür Târihi ve İslâma Giriş, İstanbul, 1978.
  - * Franke, O., Beitrage aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens, Berlin 1904.
  - Golden, Peter B., An Introduction to the History of the Turkic Peoples, Weisbaden, 1992.
  - * Granet, Marcel, 1926. Danses et Legendes de la Chine ancienne, III., Paris.
  - Grousset, René, L'empire des steppes, Paris, 1939.
  - Gumilyev, Lev, Qadim Türkler, [terc. V. Guliyev, V. Hebiboğlu], Bakû, 1993.
  - Güngör, Harun, 'Önasya Kültürlerinde... Nevruz', Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara 1995, s. 3136.
  - * Haloun, G., 'Zur ÜeTşi Frage', Zeitschrift der Deutschen Morganlandischen Gesellschaft, [Berlin], 1937, v. XCI., s. 243318.
  - * Hartmann, Richard, 'Ergenekon' in Fetschrift Georg Jacob, (ed. Theodor Menzel), Leipzig, 1932, ss. 6879.
  - Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han, Türk Şeceresi <Şecerei Türk> Dr. Rıza Nur nakli.] İstanbul 1925.
  - * Holmgren, J., Annals of Tai. Early T'opa History According to the First Chapter of the Weishu, Canberra 1982.
  - * Howorth, H., History of the Mongols, London, 1876.
  - * Hulsewe, A. F. P., China in Central asia. The early Satge: 125 B. C. A. D. 23, Leiden 1979.
  - İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954.
  - İnan, A., 'Börü=Kurt ve Yok= Hayır Kelimeleri Üzerine', Türk Dili Dergisi, [Ankara], 1958, C. VII, S. 84; s. 606608.
  - İnan, A., 'Türk Destanlarına Genel Bir Bakış', Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, [Ankara], 1954, s. 189206.
  - İnan, A., 'Türk Rivayetlerinde Bozkurt', Türkiyat Mecmuası, [İstanbul], 192628; C. II, s. 131137.
  - * Jahn, Karl, Geschichte GazanHan's aus dem Tarihi Mubarakı Gazani des Raşid alDin, London 1940.
  - * Keightley, D. N (ed.), The Origins of Chinese Civilization, Berkeley, 1983.
  - * Klja{thorny, S. G., 'Problemy rannej istorii plemeni türk (Aşina) '. in Novoe v sovetbkoj arxeologii. Materialy i issledovaniya po arxeologii SSSR, Moskva 1965.

ERGENEKON DESTANI

- Klja{thorny, S. G., Drevnetjurkskie runiçeskie pamjatniki, Moskva 1964.
- Klja{thorny, S. G., 'The Royal Clan of the Turks and the Problem of its Designation', in PostSoviet Central Asia, [Edited by T. Atabaki and J. O'kane], LondonNew York 1998, ss. 366369.
- Klja{thorny, S. G., Liv{ic, V. A., 'The Sogdian inscription of Bugust revised', Acta Orientalia Hungaricae, [Budapest], 1972, v. XXVI. ss. 69102.
- Köprülü, M. Fuat, 'Ergenekon', Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1926, sh. 6568.
- * Kwanten, L., Imperial Nomads: A History of Central Asia: 5001500, Philadelphia 1979.
- Lessing, Ferdinand, MongolianEnglish Dictionary, Bloomington, Indiana 1973.
- Lugal, Necati, Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi'nin Sahayifü'lAhbâr fi Vekayi'ilÂsâr yahit Camiü'dDüvel adlı eserinden: Karahnlılar Fasikülü, [N. Atsız'ın ve Zeki V. Togan'ın notları; N. atsız tarafından Müneccimbaşı'nın hayatı ve eserleri adlı yazısı ekli], İstanbul 1940.
- * MaenchenHelfen, J., The World of the Huns: Studies in their History and Culture, [Ed. Max Knight], Berkeley and Los Angeles, 1973.
- Mahmud Kaşgarî, Divanü Lügati't Türk, [Besim Atalay neşri], Türk Dil Kurumu, Ankara, 19391941; C. IIV.
- * Marquart, J., 'Über das Volkum der Komanen', Osttürtsche Dialektstudien, [Ed. W. Bang, J. Marquart], Berlin 1914, s. 261334.
- * Mautsai, Liu, Die chinesischen Nacrichten zur Geshichte der OstTürken (T'uküe), Wiesbaden, 1958, C. III.
- McGovern, W. M., The Early Empires of Central Asia, Chapel Hill, 1939.
- * Michael le Syrian, Chronique de Michael le Syrian, Patriarche Jacobite d'Antioche (11661199), [Ed. and. tr. J. B. Chabot] 4 C., Paris, 18991910.
- * Miller, R. A., Accounts of Western Nations in the History of the Northern Chou Dynasty, BerkeleyLos Angeles 1959.
- Mirza Uluğbek, 'Ergene Kon' Tört Ulus Tarihi [Farsçadan terc. B. Ahmedov, N. Nakulov, M. Hasaniî], Taşkent 1994, s. 5761.
- Muhammed MahdO X#n, Sanglax, A Persian Guide to Turkish Language [Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir G. Clauson], London 1960.
- Müneccimbaşı Derviş Ahmed, Sahâifü'lAhbar, (Nedim Efendi tercümesi), İstanbul, H. 1285, C. I. II.
- Orkun, H. Namık, Eski Türk Yazıtları, Türk Dili Kurumu, İstanbul 19361941, C. IIV.
- Ögel, B., 'Ergenekon ve Ergenekun Efsanesi', Türk Ansiklopedisi, s. 229301.
- Ögel, B., 'Türklerin Kurttan Türeyişi ile İlgili Efsaneler', Türk Mitolojisi, Ankara, 1971, s. 1329.
- Ögel, B., Türk Mitolojisi, Ankara 1971.
- * Pelliot, Paul, 'A propos des Comans', Journal Asiatique, [Paris], v. I (1920), ss. 125185.
- * Pelliot, Paul, 'Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale' T'oung Pao, [Leiden], v. 26 (1926), ss. 201266.
- * Pru{ek, J., Chinese Statelets and the Northern Barbarians in the Period 1400300 B. C., New York 1971.
- * Quatremere, E., Histoire des Mongols de la Perse par RachidEddin, Paris 1836.
- Rashîd adDîn, Djami'atTavarîh, [Kritiçeskij tekst t. I/1: A. A. Romaskeviça, L. A. Khetagurova, A. A. Alizade], Moskva 1965.
- * Rashîd adDîn, Histoire des Mongols de la Perse par RachidEddin, [Quatremere, E.], Paris 1836.
- * Rashîd adDîn. Sbornik Letopisei, [I/1, trans. L. A. Khetagurova, ed. A. A. Semenov], MoskvaLeningrad: Izdvo AN SSSR, 1952; [I/2, by Ab A. Semenov], MoskvaLeningrad 1952.
- Rashîd alDin, Jami' alTavârikh [M. Rushan, M. Musavî, (eds.)], Tehran, 1373, 4 cild.
- Rashîd edDin, Djami elTevarikh: Histoire generale du monde, [edited by Edgar Blochet], Leyden: E. J.

ERGENEKON DESTANI

Brill, 1911.

- Rashîd edDin, Djami' at tavarix, [v. 2, p. 1, edited by A. A. Alisade], Moscow: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturi, 1980.
- Rashîd edDin, Djami' attavarix, [V. I, p. 1, edited by A. A. Romaskeviç, L. A. Khetagurov, and A. A. Alizade], Moscow: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturi, 1965.
- Rashîd edDin, Jami' altawârikh, [Edited by Bahman Karimî], Tehran 1362, C. III.
- Rashiduddin Fazlullah, Jami'u'tTawarikh. Compendium of Chronicles, [English Trans. and Annotation by W. M. Thackston], Harvard 1998.
- Raşid ed Dîn Fazlallâh, Cami'atTavârix, (edited by. A. A. Alizade), BakuMoskova, 1957 t. I; 1965 t. II; 1980 t. III.
- Raşid addin Fazlallah, Oguzname, [Red. Z. M. Bunyatov], Baku, 1987.
- * Raşid addin, Sudrın Cuulgan/Raşidaddin, [Red. G. Suhbaatar], Ulaanbataar, Uhaanı Akademii, 1994.
- Sayfaddin Akhsikendi/Nurmuhammed, Tarihtardır Cıynağı (Macmu'atu Tavârikh), [terc. M. M. Dosbalov, O. Sooronov), 'Baş söz ve 'tüşünükter', O. Sooronov tarafından yazılmıştır], Bişkek, 1996.
- * Sinor, Denis, 'The Legendary Origin of the Türks' in Folklorica: Festschrift For Felix J. Oinas, [Egle Victoria Zygas and Peter Voorheis (ed.)] Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies. 1982, ss. 223225.
- * Smith, A. D., The Ethnic Origins of Nations, Oxford, 1986.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara 1972, 2. bs.
- Tansel, Fevziye A., 'Notlar', Ziyâ Gökalp Külliyyatı. Şiirler ve Halk Masalları, Ankara, 1952, s. 360.
- Tarama Sözlüğü, Türk Dili Kurumu, Ankara, 1963.
- Taskin, V. S., Materialy po istorii sjunnu <Hanshu>, Moskva 1973.
- Tekin, T., Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.
- Togan, İsenbike, Flexibility & Limitation in Steppe Formations, Brill/LeidenNew YorkKöln 1998.
- Togan, N., 'A. Zeki Velidi Togan'ın Kendi Tasnifine Göre Mesai Evrakı', Atatürk Üniversitesi FenEdebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, [Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı], [Erzurum], 1985; s. 3358.
- Togan, Zeki Velidi, 'Bozkurt Efsanesi', Bozkurt Dergisi, [Mart Özel sayısı], [İstanbul], 1969, s. 1820 ve 23.
- Togan, Zeki Velidi, 'Destanlara Göre ilk Türkler', Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946; 2. bs. 1969.
- Togan, Zeki Velidi, 'Ebulgâzi Bahadur Han' İslâm Ansiklopedisi, C. IV, s. 7983.
- Togan, Zeki Velidi, 'Reşidüddin Tabib', İslam Ansiklopedisi, C. IX, s. 709712.
- Togan, Zeki Velidi, "The Composition of the History of the Mongols by Rashid alDin", Central Asiatic Journal, [Wiesbaden], March 1962, Volume VII, Nr. 1, ss. 6072.
- Togan, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 194247.
- Togan, Zeki Velidi, Ibn Fadlan's Reisebericht, Leipzig, 1939.
- Togan, Zeki Velidi, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1972.
- Togan, Zeki Velfîdî, Tarihte Usul, İstanbul, 1950, 2. bs. 1969.
- Torday, Lazslo, 'Grandson of Raven, Son of Wolf' Mounted Archers: The Beginnings of Central Asian History, USA, 1997.
- Turan, Osman, 12 Hayvanlı Türk Takvimi, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul, 1935.
- * Watson, B., Records of the Grand Historian of China, [Translated from the Shihchi of Ssuma Ch'ien], New York 1961.
- Yamada, Nobuo, 'The Original Turkish Homeland' in Journal of Turkish Studies, [Cambridge], 1985.

ERGENEKON DESTANI

nr. 9, ss. 243246.

- Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara 1983.
- Yıldırım, Dursun, "Köktürk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı vardı?", Türk Bitiği, Ankara 1998, s. 112123.
- Yıldırım, Dursun, 'Köktürklerde Kağanlık Süreci', Türk Bitiği, Ankara 1998, s. 102111.
- * Blochet, E., Djami elTevarikh. histoire general du monde par Fadl Allah Rashid edDin, Tarikhi moubareki Ghazzani, histoire des Mongols, editee par E. Blochet, LeidenBrill, 1910, t. I; 1911, t. II.
- * Blochet, E., Introduction a l'histoire des Mongols, LeidenLondon 1910.
- * Boodberg, Peter, A., "The language of the T'opaWei" Harvard Journal of Asiatic Studies, 1939, v. I, ss. 167185.
- * Boyle, J. A., 'The Alexander Legend in Central Asia', Folklore, 85 (Winter, 1974), ss. 217228.
- * Boyle, J. A., "The Alexander Romance in Central Asia", ZAS, 9 (1975), ss. 265273.